MAGYARÖRMÉNY
TUDÁSTÁR

Jelen dokumentumot a **Magyarörmény Tudástár** ingyenes digitális könyvtárból töltöttek le. A pontos felhasználási jogokat kérjük nézze meg a honlapon!

www.MagyarormenyTudastar.hu

Murádin Jenő

Magyarörmény paletta

Murádin Jenő
művészettörténész

1937. november 23-án az aranyosszéki Harasztoson (ma Kolozs megye) született, ahol apja, Murádin Lukács felekezeti, majd állami iskolai tanító volt. A család apai ágon több nemzedékre visszavezethetően örmény származású. Szamosújvárról költöztek Bonchidára, s onnan Kolozsvárra.

Felsőfokú tanulmányait 1958 és 1963 között a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen, illetve a Babeş–Bolyai Egyetemen, a Történelem-Filozófia Karon végezte. Itt Virgil Vătăşianu professzor szakmai irányításával kötelezte el magát a művészettörténet mellett.

Szerkesztőként dolgozott, majd egy ideig a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán művészettörténetet tanított.

Művészeti írásaival 1963-tól jelentkezett folyamatosan. Kutatási területének a 19–20. század magyar művészetét választotta. Föltárásokat végzett a biedermeier-kor alkotóinak munkásságáról (Barabás Miklós, Szathmári Pap Károly), a historizmus kora szobrászatáról (Fadrusz János, Zala György), a nagybányai művésztelep és a magyar avantgárd kezdetei tárgykörében.

Harmincnégy önálló kötete és több száz tanulmánya jelent meg.

Kitüntetései: Németh Lajos-díj Budapest 2001, A magyar művészetért érdemérem, 2002, Szolnay Sándor-díj 2009, Debreczeni László-díj 2009, Az EME Mikó Imre-díja 2009, a Magyar Tudományos Akadémia Arany János-érme 2009.

2005-ben a Magyar Művészeti Akadémia tagjává választották. A Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja.

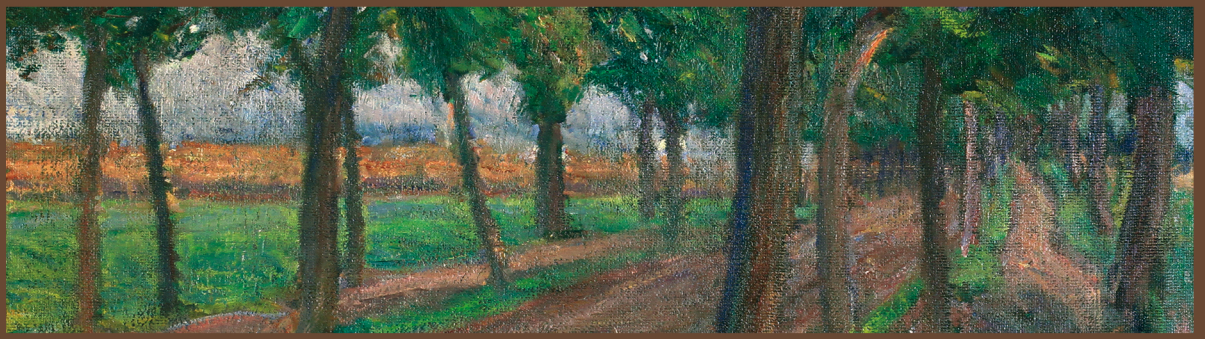

A hagyomány szerint az erdélyi örmény diaszpóra az örmény fővárosból, az „ezeregytornyú Ani”-ból származik, ahonnan 1239-ben menekültek el a mongol betörés elől. Sok évszázados vándorlás és meg-megállás után (Kaukázus, Krímia, Moldva) találtak új hazát maguknak 1672-ben, Erdélyországban. Befogadásukat hazaszeretettel, tisztességes és minőségi munkával hálálták meg. Beolvadtak a magyar társadalomba, magyarrá váltak, segítve a haza függetlenségének kivívását, a magyar kultúra fejlődését, a polgárosodást. Örmény származástudatukat azonban mindvégig megtartották.

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület (*www.magyarormeny.hu*) a magyarörményeket fogja össze és minden eszközzel segíti az örmény identitástudat fennmaradását. Ebből a célból indította 1997-ben az *Erdélyi Örmény Múzeum* sorozatát, hogy feltárja és megörökítse a dicső múlt emlékeit, a magyar társadalomba beépült ősök példáin keresztül erősítve az örmény tudat átörökítését utódainkra. Ugyanilyen fontos az örmény gyökerű pályaképek jelen ismertetése is. A magyar anyanyelvű örménység kiemelkedő szerepét sokszor a nevek már nem teszik felismerhetővé, ezért fontos lexikonszerűen összegyűjteni az egyes szakterületek szereplőit, ezúttal a magyarörmény képző- és iparművészeket. Így válik megismerhetővé magunk és mások számára is a közel 350 éves Kárpát-medencei magyarörménység nemzetalkotó szerepe és az a nem kevés többlet, amelyet az örmény gyökerek jelentenek.

dr. Issekutz Sarolta

Erdélyi Örmény Gyökerek
Kulturális Egyesület

Erdélyi Örmény Múzeum 18.

9 789638 783271

Murádin Jenő

Magyarörmény paletta

Murádin Jenő

Magyarörmény paletta

Budapest, 2012

Erdélyi Örmény Múzeum
18.
ISSN 1419 1350
ISBN 978-963-87832-7-1

© Murádin Jenő

Lektorálta: Szücs György
Szerkesztette: dr. Issekutz Sarolta
Borító és könyvterv: www.artisthus.hu
Fényképeket és reprodukciókat készítette:
Beyer M. Katalin, Ligeti Edina, Kabdebó János, Feleki István, www.artisthus.hu

Címlapkép:
Hollósy Simon: A Malomkerti út Máramarosszigeten
(Olaj, vászon, 99x99,2 cm, jelezve jobbra lenn Hollósy 1913.)
A kolozsvári Művészeti Múzeum tulajdonában, ltsz. MA 2451(E)

Kiadja: Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület
(1015 Budapest, Donáti u. 7/A)
www.magyarormeny.hu
Kiadásért felel: dr. Issekutz Sarolta elnök

© Minden jog fenntartva.
Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A könyv megjelenését támogatta:
Fővárosi Örmény Önkormányzat,
Budapest Főváros II. kerületi-, Zuglói Örmény Önkormányzat,
Ferencvárosi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat

Tördelés: Szakmány György
Nyomda és kötés: Pannónia-Print Kft. (1139 Budapest, Frangepán u. 16.)

Elöljáróban

A feladat, hogy lexikonszerű összeállításban adjak számot azokról a művészekről, festőkről, szobrászokról, akiknek örmény származása kimutatható, végső soron egyszerűnek ígérkezett. Pályaképük – legalábbis az ismertebbeké – benne van minden hozzáférhető kézikönyvben. Legfennebb az örménységükhöz fűződő tényleges családtörténeti kapcsolódásuk földerítése állított meg egyik-másikuknál.

Írás közben azonban egyre inkább rám nehezedett a kérdés: vajon elég ez a mechanikus sorba állítás, eligazítja-e az olvasót annak megítélésében, milyen is volt valójában a magyarörmény közösségnek a művészetekhez való viszonya?

Valamiképpen föl kellett oldani azt a beidegződöttséget és elfogultságot, amely egyszerűen egyenlőségjelet tett az örménység és a merkantil szellem, a kereskedelem között. Így tolakodott azután a pályarajzok elé a Kárpát-medencei örménységről legalább vázlatosan fölrajzolható kultúrtörténeti összefoglaló. Mind tovább és tovább gyűrűztethettem azokat a mozzanatokat, melyek a polgárosodásban élen járó örménység művészeti empátiáját is bizonygatta. Beletartozott ebbe az a tipikusan keleti sajátosság, hogy a közösségek a kezdetektől a szakrális művészetekben találták meg vozódásuk legfőbb tárgyát.

A Moldvából betelepült erdélyi örmények magukkal hozták gregoriánus vallásuk becses ereklyéit, minializált könyveit, imatekercseit. Áttérésük a római egyház hitére a nyugati (velencei, bécsi) kapcsolatukat építette ki. A gyors polgárosodás azután városaik kulturáltságában, közjóléti intézményeik kiépítésében, templomaik földíszítésében, falfestmények, festett üvegablakok és oltárképek megrendelésében mutatott példát. Múzeumalapításuk, iskolarendszerük ösztönözte az önismeretre alapozó továbblépést a szellemi foglalkozások irányába.

Számarányát tekintve a hazai örménység nem marad el, de inkább elöl jár a huszadik századi és jelenkori értelmiségi foglalkozások választásában és – esetenként – magas szintű művelésében.

Ennek számbavételénél mint jelenség mutatkozott meg a kirajzások vagy inkább szétszóródások fölgyorsulása. Az értelmiségi pályák, beleértve a művészetekkel való foglalatosságokat is, már egyre kevésbé kötötte helyhez közösségeink örmény tudatú tagjait. A történelem fordulatai által szétdarabolt Kárpát-medencei térség, kész helyzeteket teremtve, ténylegesen és kényszerűen meghatározta a diaszpórák további bomlását. A négy erdélyi örmény közösség csak alig-alig tarthatott vissza a származásuk identitását még őrző szellemi-értelmiségi fiaiból bárkit is. Művészeikből sem.

Kolozsvár, 2012. január

Merítés a mélyből

Élt egy régi közmondás: – *Az erdélyi örmény kereskedők kincses ládáiban a világ összes aranypénzei megtalálhatók.*

Mi jutott ebből a kultúrára, a művészetekre?

Meglepő, de nem is kevés.

Azért meglepő, mert a köztudatban és diszkurzusokban az örménység (esetünkben a magyarörmények) képe a kereskedelemmel társult. Úgy testesült meg a befogadó társadalomban az örmény ember típusa, mint a vállalkozásaiban legélelmesebb kereskedő, iparos vagy bérlő.

Ez a merkantil szellem – kétségtelen valóság – nem zárta ki azonban az áldozatkészséget, a nagylelkű támogatást, a nemes célok és eszmények fölkarolását.

Örmény Biblia, Ani, 1232

Az is az örmény ember lelkületéhez tartozott, hogy ha valamely sikeres üzleti útjáról hazatért (hiszen kezdetben az örmények leginkább vándorkereskedőkként működtek), első útja a templomához és papjához vezetett, hogy adományával háláját rója le a közösségnek.

Ez utóbbi jellemvonás, lelki habitus egyben fogódzót is kínál arra, hogy az erdélyi örménységnek – mert erre szűkül le vizsgálódásunk köre – a művészetekhez való viszonyát közelebbről megragadhassuk.

A betelepedett örménység a *szakrális művészetek* igénylésében és támogatásában élte ki esztétikumát.

Példák végtelen sora mutat erre. Templomaik díszítése, oltárképeik megrendelése, műkincs értékű klenódiumaik beszerzése vagy múzeumi gyűjteményük

összeállítása, így első fölsorolásra is igencsak meggyőző. Már az a körülmény is emblematikusnak tekinthető, hogy Béccsel kereskedő erdélyi örmények a Rubensnek tulajdonított festményt igényelték és hozták haza kifizetetlen szállításaik ellenében.

Az örménység eredendő házi kultúrájához nem tartoztak képek, és könyvek is alig (zeneszerszámok, például cimbalom, már sokkal inkább). Ugyanakkor az örmény családoknak gondjuk volt arra, hogy barokk vagy empire ízlésű házaik oromfülkéibe szentek szobrait vagy szentháromság-ábrázolásokat rendeljenek meg és helyezzenek el. Ezek nagy része tűnt el azután a kommunista rendszer képromboló barbarizmusa nyomán.

Örmény Biblia, Kaffa-Krím, 1360

Az erdélyi nemes családoknál kialakult ősgalériák (az ősök megörökített képe), melyeknek a biedermeier művészet korában olyan nagy kultusza éledt föl, az örménységnél megkésve jelentkezett. Akkor is csak társadalmilag kiemelkedett, a szellemi elithez tartozó családok látták szükségét annak, és inkább csak a 19. század második felétől, hogy elődeik néhány tagját megörökíttessék. Örmény közösségek vagy családok ha portrét rendeltek, az inkább nagyra becsült papjaik és tanáraik iránti tiszteletüket mutatta.

Az a műgyűjtő hozzáállás, amivel például a bánsági Ormós Zsigmond vagy arisztokratáink között Bánffy Dénesné[1] esetében találkozunk, az erdélyi örménységnél teljesen ismeretlen. A Kárpátokon túli örmény diaszpóránál ugyanakkor volt és van ilyen tendencia. A Konstancán született és Bukarestben élt Krikor H. Zambaccian (1889–1962) a romániai műgyűjtés és műkereskedelem élvonalbeli alakjává emelkedett. A nevét viselő bukaresti múzeum mintegy 300 nagy értékű festményt, az egyetemes és román művészet alkotóinak műveit tette közkinccsé.

A múltból indulva és mind közelebb a mához, a szakrális kötöttségek és a világi kapcsolódások olyan *interferenciájával* találkozunk, melyek az

örménymagyar kultúra másik alapvető összetevőjét képezi. Ez a kettős kötődés örmény származású alkotóink hozzájárulásában csúcsosodott ki. Ennek számbavétele e könyv voltaképpeni tárgya.

A fölvázolt jelenségek és kérdések részletezőbb megközelítéséhez a műfaji változatosság és történetiség szempontjai adnak sorvezetőt.

Az örmény *művészeti örökség* iránti egyetemes érdeklődés élvonalában kétségtelenül az illuminált (kézi festéssel díszített) kéziratos és nyomtatott könyvek állnak, keleties rajzolatú képeikkel és miniatúráikkal. Ezeknek minket illető része, a történelmi hányattatások ellenére még mindig gazdagnak mondható. A legrégebbi illuminált kéziratok és kódexek még a Moldvából hozott egyházi kincseink közé tartoznak, és vannak azután olyan könyvek, nyomtatott kiadványok, melyek a velencei (San Lazzaro-szigeti) és bécsi mechitaristák nyomdáiból származnak. Ez utóbbiak főként az Erzsébetvárosban megtelepedett mechitarista szerzetesek révén kerültek hozzánk, de örmény kereskedők is hoztak magukkal és ajándékoztak egyházaiknak. A madarakkal, halakkal, növényi díszekkel, indákkal, palmettákkal ékített és részben arannyal vagy vörös, zöld, sárga, kék színekkel festett rajzolatok egyedülállóan értékes, művészi szintű alkotások. Készítésükre, mint ez eléggé ismert, külön festőiskolákban képzett miniátorok vállalkoztak. Ezeket egyházközségeink is becsben tartották. Különleges értékük felismerése a 19. század derekán Gábrus Zakariás nevéhez fűződik, aki az általa már korán megálmodott erdélyi örmény múzeum számára kezdte meg gyűjtésüket. „*Csupán a szamosújvári örmény katolikus templom könyvtárában száznál több ilyen kódex találtatik*” – írta tudósításában az Armenia folyóirat 1902-ben.[2]

Az armenológiában elkötelezett fiatal történész, Kovács Bálint, az erzsébetvárosi egyházi gyűjtemény szemrevételezésekor 2002-ben kétezer 16–19. századi kötetet talált és több folyóméternyi magyar, örmény és latin nyelvű kéziratot.

A nagyobb nyilvánosság és az érdeklődés előterébe legelébb úgy kerültek ezek a rejtőző kincsek, hogy az orientalisztika és a keleti művészetek tudós professzora, Felvinczi Takács Zoltán egy átfogó erdélyi művészeti kiállítás keretében, külön tárlókban mutatott be a korai díszített kéziratokból.

Az erdélyi örménységhez családi-vérségi kapcsolatban is közel álló *Felvinczi Takács Zoltán* (1880–1964), a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum létrehozója, a második bécsi döntés után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen működött, életre keltve az addig hiányzó művészettörténeti tanszéket. Mindenre kiterjedő figyelemmel szervezte meg 1941-ben az említett Erdélyi Művészeti Kiállítást, amelyet a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár termeiben rendeztek be. Válogatásában hat örmény kéziratos evangélium és egy, az örmény szentek életét bemutató kódex került kiállításra a szamosújvári egyházközség tulajdonából, valamint egy vízfestményekkel díszített örmény imatekercs, a szamosújvári Örmény Múzeum gyűjteményének különösen értékes darabja.[3]

Oromfülke – Szentháromság (Szamosújvár)

Mindez csak ízelítő volt a művészeti örökségnek abból a bőségéből, amely a háborús frontátvonulás, majd az államosításnak nevezett szabadrablás során kikerült a közösségek tulajdonából. Az egykori szamosújvári Örmény Múzeum, amelyről még szó lesz, csak múltbeli emléke immár az erdélyi örménységnek. Történeti és művészeti tárgyai már akkor megcsappantak, amikor elmenekített anyagát „bakonybéli száműzetéséből" hazahozták. Ennek előzményéhez azt kell tudni, hogy a front közeledésével, 1944 szeptemberében ezt a közgyűjteményt is érintette a kiürítési parancs, és tíz ládányi anyagának elhelyezésére a Veszprém megyei Bakonybél bencés apátsági épületét jelölték ki. Az 1952-ben hazahozott tárgyak már nem kerülhettek a közösség tulajdonába, csak egy hevenyészve megalakított rajoni múzeumba. Innen azután örmény vonatkozású irattárát 1975-ben a Román Állami Levéltár kolozsvári fiókja vette át.

Kerek negyedszázadnyi ideig feküdtek a gyakran fűtetlen raktárakban az örmény könyvek és kéziratok, a szamosújvári városháza levéltárával együtt,

Noé bárkája – fametszetes illusztráció egy örmény bibliából (Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, díszművek osztálya)

míg rendezésükre és számbavételükre egyáltalán sor került. Témánkat illetően a történész-levéltáros Lucia-Augusta Şerdan tett közzé figyelemre méltó tanulmányt a napvilágra hozott illuminált örmény kéziratokról, nyomtatványokról és imatekercsekről.[4] A kollekció 164 darabjának nagyrészt örmény nyelvű emlékei a 14. századtól (!) a 19–20. századig terjedő korszakokban keletkeztek. Közöttük nem egy dokumentálhatóan Gábrus Zakariás gyűjtése. Ezekhez társulnak, legalábbis virtuálisan a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őrzött örmény kéziratos könyvek. Olyan katalogizált, rendszerezett dokumentumok, amelyek lényegesen könnyebben hozzáférhetőek.[5] Forrásuk is ismert: az Erdélyi Múzeum-Egyesület kézirattárának, illetve könyvtárának gyűjtése.

Számunkra különösen fontos a szakmaiság iránt példamutatóan elkötelezett Kovács Bálint kezdeményezése, aki nemrég célul tűzte ki az erzsébetvárosi, szamosújvári és gyergyószentmiklósi örmény könyvtárak katalógusának összeállítását és megjelentetését. Ehhez társul az a kezdeményezés, amely Szakács Endre vikárius szorgalmazására 2010-ben elindította a négy örmény katolikus plébánia, Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, Szépvíz egyházi iratanyagának összegyűjtését, az Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár létrehozását, melynek repertóriuma Bernád Rita–Kovács Bálint szerkesztésében 2011-ben meg is jelent.

Latin-örmény nyelvtankönyv belső címoldala tanuló diákokkal. Possessori bejegyzése: Manuscriptio R. P Zacharia Wertan de Donogan, Doctoris Penitentiae. 1809. (Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, díszművek osztálya)

Hatékonyabb intézményrendszerével a bukaresti örmény közösség az orientalisztikai kutatások összefüggő rendszerében adott újabb lendületet a

feltárásoknak. Az örmény Agémian Sylvia külön kötetben tette közzé kutatásainak eredményét, kiemelten az erdélyi örménység művészi örökségének értékeit. Munkája az örmény miniatizált kéziratokról előbb francia nyelven, majd 1982-ben román fordításban jelent meg.[6] Korábbi föltárások örmény és francia kiadású kötetekben Der Nersessian (1936), S. Kalandjian (1962) és H. Dj. Siruni neve alatt jelentek meg.

H. Dj. Siruni az orientalisztika nagy tekintélyű tudósa, a kutatások összehangolására hívta föl a figyelmet. Egy Kolozsváron 1971-ben vele készített interjúban erről így nyilatkozott. „*Erdély különleges helyzetben van. Történelme ezer meg ezer szállal kapcsolja a szomszédos népek sorsához. Figyelmen kívül hagyni ezeket a kapcsolatokat épp olyan nagy hiba, mint a források mellőzésével vonni le következtetéseket a korról, a szomszéd népekével interferáló történelmi századokról.*(...) *Áttekintve a hazai örménység történelmi irodalmát, magam is meglepetéssel jöttem rá, hogy a szerzők a források egy részét nem látták eredetiben, vagy pontatlanul hivatkoznak rájuk. Erzsébetváros monográfusa* [Ávedik Lukács] *például mintegy ezer dokumentumot használ fel, de sok jelentős forrást hagy teljesen figyelmen kívül. A szamosújvári Szongott Kristóf rendkívüli forráskutató munkát végzett, de ő sem tekinthetett át mindent.*”[7]

Beodrai Karátsonyi (grófi) címer, 1874

Örmény tárgyú családtörténeti könyvek dísze a nemességet kapott famíliák miniatürizált rajzú címerei. Közöttük olyan pompás darab is akad, mint a grófi rangra emelkedett Karátsonyi családé. A címerpajzsok szimbolikus ábrázolásaiban mintha az örmény történelem és életvitel ikonikus képe jelenne meg. Az Araráton kikötő Noé bárkája az örmény eredetről vall (Vikol család), ehhez társul az olajágat hozó galamb, a reménység szimbólumára utalva több család címerében is (Bogdánfi, Simay, Novák), a törvénytisztelet és jogtudás jelképei (Issekutz A.), a vándorkereskedők ősi foglalkozása (Petráskó, Pászákász), az aranypénzek bőségszarúja (Kápdebó).

Mindezt közelebb hozza az érdeklődőkhöz egy reprezentatív kiadvány s a hozzá társított és mai nyomdatechnikával reprodukált címerképek sora, megidézve a személyükben ismeretlen heraldikusok és rajzolók magas szintű művészetét.[8]

Némi kerülővel, a szamosújvári Örmény Múzeum fentebb vázolt elenyészésétől az alapításig visszalapozva, méltatnom kell itt az intézménynek az örmény kultúra értékvédelmére fölvállalt szerepét.

Az örmény kultúra lelkes szolgálója, Szongott Kristóf (1843–1907) gimnáziumi tanár, az Armenia folyóirat szerkesztője követett el minden lehetőt, hogy a gondolat magja szárba szökkenjen és termőre forduljon. Az Armenia hasábjain állandóan napirenden tartott kérdés, a múzeum ügye azután kapott lendületet, hogy Szongott és támogatói (Bárány Lukács Szamosújvár örmény katolikus plébánosa, Tódorfi Lukács városvezető főispán, dr. Merza Gyula publicista és dr. Herrmann Antal kolozsvári néprajzkutató) 1905-ben életre keltették az Erdélyi Örmény-Múzeumegyesületet. Maga a múzeum 1907. június 16-án Világosító Szent Gergely napján nyílt meg. A lelkesítő eseményt azonban Szongott Kristóf már nem érte meg. Mint a királydrámákban szokott történni, röviddel azelőtt (1907. január 24-én) elhunyt. Az intézmény igazgatását Herrmann Antal vállalta át.

Eleméri és ittebei Kiss címer, 1760

Adományok útján a múzeum tárgyai gyarapodtak, és a Szamosújvár határában a feltárás alatt álló római castrum leletei is ide kerültek. Ami bennünket közelebbről érdekel, az örmény tárgyú műkincsek és képek. Kiemelt értékű műtárgya volt a múzeumnak Verzerescul Oxendius püspök aranyozott és drágakövekkel díszített asztali keresztje, amelyet a főpap 1715-ben, halálos ágyán adott megőrzésre a Dániel családnak. Ez a pótolhatatlan műkincs, a múzeum hányattatása során eltűnt, idegen kezekbe került.[9]

Maga a gyűjtemény az alapszabályzat szerint a szamosújvári örmény katolikus plébánia tulajdonát képezte. Ez önmagában is indokolta azt, hogy az egyház a saját műkincseiből utalt át értékes darabokat a múzeum számára.

Mennyire gazdag volt még műkincsekben a századfordulón a szamosújvári egyház, arról az Armenia egyik tudósítása számolt be 1897-ben. „*A nagytemplom sekrestyéjében egész szekrények vannak tele* – olvassuk – *a felséges templomi ékességekkel*”, melyek között püspöksüvegek, infulák[10], miseruhák, oltártakarók, művészi kivitelű hímzések vannak.[11]

Oromfülke – Isten báránya (Szamosújvár)

A múzeum 1911-es leltára a szépművészeti tagozat gyűjteményében 19 eredeti festményt, illetve másolatot tüntetett föl. Ezek között volt a bakonybéli kálváriát megjárt dr. Lukácsi Kristóf és dr. Esztegár Vártán portréja.

Sok év után megbízható adatokkal szolgál a Szamosújváron föllelhető festészeti művek mai helyzetéről dr. Livia Drăgoi 2002-ben megjelent tanulmánya.[12] A kolozsvári Művészeti Múzeumnak a legutóbbi időkig aktív és hozzáértő igazgatónője (mára nyugdíjban) a helyszínen mérte föl a jelenlegi helyzetet. A táblaképek három csoportjáról adott számot, amelyek a Szentháromság templomban, az örmény katolikus plébánián és a Szamosújvári Történelmi Múzeumban vannak. Utóbbi helyen – nagyrészt a raktárakban – 13 festmény maradt meg. Az értékesebb művek, a hazakerült „*Rubens-kép*” mellett, *Szent Hripszimé mártíromsága, Világosító Szent Gergely, Verzerescul Oxendius püspök, A szűz megkoronázása, Batthyány Ignác püspök, Lukácsi Kristóf arcképe.*

Megmaradtak azok a másolatok is, melyek a Rubensnek (mások szerint Sandrartnak) tulajdonított monumentális mű nyomán készültek. Egyiküket a 150x110 cm nagyságú „kis Rubenset” Szongott Jakab festette és Moldován Simon ajándékozta 1905-ben a megalakulás előtt álló Örmény Múzeumnak. A másik változat szintén Szongott műve, vagy ismeretlen festőé (?) és dr. Bárány Lukács adománya.

Mikor Szongott Jakab a festmény másolatával elkészült, senki sem gondolta, hogy egyszer majd igencsak szükség lesz rá. Az örménység büszkesége, a „szamosújvári Rubens-kép” ugyanis szintén megjárta az örmény műkincsek kálváriáját. Az 1944-es honvédségi kiürítési parancs ezt a művet is érintette.

Díszes keretéből kiemelve a hátországba szállították, ahol nyolc évig bolyongott, míg 1952-ben vissza nem hozták Romániába. Innen azután még hosszú, küzdelmes, megaláztatásoktól sem mentes harc kezdődött, míg végre 1999. december 22-én ismét elfoglalhatta méltó helyét a főtéri nagytemplom oldalkápolnájában, a még Lukácsi Kristóf esperes által emelt oltár architektónikus szerkezetű keretében.[13] Ám azalatt az 55 év alatt, míg bolyongása tartott, a Szongott Jakab-féle „kis Rubens" állt a helyében, valamiképpen enyhítve az örménység megható fájdalmát a veszteség miatt.

Az egykori örmény metropolis, Szamosújvár művészeti emlékei az ide látogatók számára a város megragadó műemléki képében, késő barokk-empire és klasszicista épületeiben, templomainak tereket uraló látványában és belső díszességében mutatkoznak meg mindjárt első látásra. A szabályosan kimért széles utcák, ez a mértani rend, mely az örmények alapította, „tervezetten épített" várost annyira jellemzi, az évtizedek rombolása után is megőrizte kopottan is elbűvölő képét. Még az is a sajátosságaihoz tartozott, mint Európában unikum, hogy a négy hosszú, párhuzamos és hat ezekre merőleges utcákat eleinte csak számokkal jelölték, megelőzve ezzel az amerikai modellt.

Az 1970-es években lebontott gyönyörű postaépület hiányát és a főteret is megbontó iszonyatos szocreál tömbházakat leszámítva, ez az építészeti örökség még mindig lehetőséget kínál egy turistaforgalmat is vonzó teljes városképi rehabilitációra. Ami már pótolhatatlan, a lepusztított épületdíszek, keleties ízű szoborportrék (például a Lászlóffy-házon) vagy a Karátsony-ház belsejében egy párt komisszár városvezető utasítására szándékosan elpusztított falképek.

A lehetőségek felismerése – elméleti szinten legalábbis – az 1970-es évek derekára vezethető vissza. Ekkor állították össze kolozsvári kutatók – a Történelmi és Régészeti Intézet munkatársai – a szamosújvári műemlékek adattárát.

A házról házra haladó összeírást B. Nagy Margit, Gheorghe Arion, Marius Porumb, Nicolae Sabou és Kovács András végezte, míg a topográfiai fölmérést a műemlékek ügyében ma is harcosan föllépő Virgil Pop építész. Helyszíni kutatómunkája alkalmat adott Benkő Margitnak arra, hogy külön tanulmányt írjon a szamosújvári Szentháromság-templomról és ténylegesen földerítse Csűrös Antal kőfaragó-szobrász munkásságát a templom plasztikai díszítésében.[14] Az már korábban is ismert volt, hogy a pénzhamisításért a szamosújvári börtönben raboskodó Csűrös feladatokat kapott a templom néhány szoborművének megalkotására, de levéltári forrásokig terjedően mindez csak ekkor tisztázódott.

Gábrus Zakariás: A szamosújvári Salamon-templom falképe (fényképezte Beyer M. Katalin)

A kérdésnek, a város urbanisztikai értékei felfedezésének napirenden tartása olvasható ki a fölmérésekben részt vevő Nicolae Sabou művészettörténész más írásaiban is. Erre utal 2002-ben megjelent tanulmánya. [15]

E könyv témája szűkebb pászmára kényszerít. Azokra a kérdésekre kíván figyelmeztetni itt, amelyek az építészet és a monumentális művészet kapcsolatában kapnak hangsúlyt.

A Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére emelt Salamon-templom, az erdélyi örmények 1723-ban fölépült első kőtemploma vezeti a művészettörténeti vizsgálódások sorát. Itt látható ugyanis az a páratlan szépségű örmény falkép, melynek keletkezése tisztázatlan kérdéseket is fölvet.

A templomot Simai Salamon, a város bírája emeltette. Maga a falkép azonban nem csak őt, hanem fivérét, Bogdánt is megörökítette, feleségeikkel együtt. Így az ábrázolás azt a benyomást kelti, mintha a két testvér együtt alapította volna a templomot. De nézzük a képet, az erdélyi örménységnek ezt a *keresztlevelét.*

Egymással teljes szimmetriában, térden áll a két módos kereskedő, Salamon és Bogdán. Hosszú ingszerű kendővel, mint valami övvel átfogott öltözetükre díszes-gombházas kaftán terül. A kaftán ujjai szétnyílva, szabadon maradnak;

az alakok keze imára kulcsolódik össze. Mindkét Simai testvér szépen növesztett bajuszt visel, a fiatalabbnak sötét fekete haja hullámosan borul a vállára. Mögöttük feleségeik térdelnek, diszkréten hátrébb szorulva. Az ő nevüket is megörökítette egy magyar és örmény felirat: A Salamon élete párja Roska Szirma (micsoda szép keresztnév), a Bogdáné a kicsit nehezen kiejthető Chászó Ulchatun. A két testvér keze a templom makettszerűen fölrajzolt képén nyugszik a bizáncias alapítási-fölajánlási képek mintájára. Érdekes viszont az, hogy a templom képe nem hasonlít a valóságoshoz, tornya is magasabb és más szerkezetű. A festményt Gábrus Zakariás műveként Lyka Károly is méltatta; 1841–42-re teszi keletkezésének évét.[16]

Más feltételezések szerint Gábrus csak átfestette a templom befejezésével egyidős falképet.[17] Ezt vette át a román szakirodalom is. Innen következtetik azt, hogy a két Simai testvér öltözéke élő mintákra utal, azaz a 18. század elején még kétségtelenül általánosnak számító módos kereskedők viseletét reprodukálja. Vasile Bogrea, a kolozsvári egyetem neves bölcsészet tanára az 1920-as évek derekán tanulmányozta a falképet. Bogrea a régi moldvai tradicionális öltözékre vezeti vissza az ábrázolt viseletet, nem hallgatva el (mint a későbbi írások szerzői) a mindkét népre egyaránt gyakorolt lengyel hatást.[18]

Festett üvegablak a gyergyószentmiklósi örmény katolikus templomban (fényképezte Beyer M. Katalin)

A kérdés tisztázását alapos falkép kutatás dönthetné el. Egy általános felújítást amúgy is sürget a lepusztult templombelső és ezen belül a festmény romló állapota, a képmezőt osztó repedések sora.

A Salamon-templom más falképeket is rejt. Ezek 1901-ben készültek el a szamosújvári örmény egyházközség megrendelésére. A hajó nagyméretű falképén Krisztus prédikál Jeruzsálemben, miközben Abgár örmény király küldöttsége odaérkezik. A Világosító Szent Gergely kápolnában levő falképen a

küldöttség elbeszéli Abgárnak a látottakat. A Szent Anna kápolnában levő kép azt a jelenetet ábrázolja, amikor Tádé apostol, Krisztus mennybemenetele után az üdvözítő hitét prédikálja Örményországban.[19] Az al secco-képek alkotója Szirmai Antal (1860–1927), a századforduló gyakran foglalkoztatott falkép festője volt. Szirmait Lotz Károly is foglalkoztatta a budapesti Operaház díszítőművészeti munkálatainál, majd önállóan több templomi falképet készített (Nagyvárad, Hódság, Martonos, Szomolnok, Versec).

A Szentháromság tiszteletére emelt szamosújvári nagytemplom, az örménység „örökös monumentuma" nem sokkal ezután 1903-tól újult meg mennyezeti falképekkel. Kezdeményezője a köztiszteletben álló Bárány Lukács esperes volt, aki 1879 óta állott egyházközsége élén. Érdekessége a felújítással egybekötött díszítőművészeti megrendeléseknek, hogy a mennyezeti falképek elkészítésénél Hollósy Simon fölkérésére gondoltak. Ez érthető is, mert nagybányai kolóniaalapító expedíciójával Hollósy neve országos hírűvé vált. Hollósy azonban, elutasította a kérést. A monumentális művészetekben egyáltalán nem volt jártas és ezekhez nem is vonzódott. Hasonló eset ismétlődött vele Rónaszéken, Máramaros megyében, amikor egy oltárkép restaurálására kérték föl. Nekigyürkőzött ugyan, de egy idő után ecsetjét bosszankodva összetörte, és inkább új képet festett.[20]

A Szentháromság-templom falképeit bécsi mesterek készítették.

Az erdélyi örmény templomok díszei közül külön tanulmányt érdemelnének a magas áron megrendelt üvegfestmények, amelyeken ott olvashatók az áldozatvállaló örmény családok, esetenként közintézmények neve. Még a gyergyóditrói, monumentális méretű templom üvegfestményeinek megrendeléséből is kivették részüket a Gyergyói-medencében megtelepedett és Ditróban is erős diaszpórában élő örmények. Az 1908–1913 között megépült templom üvegfestményei Róth Miksa budapesti műhelyéből kerültek ki.

A polgári kultúra ösvényein

Nyitott könyvként történelmi források sora igazolja, mennyire elöl járt az örménység a polgárosodásban, és milyen hathatósan segítette környezetének ilyen irányú átalakulását is. Nem csak Erdélyre vonatkozik ez, az örménység betelepülésétől kezdve, hanem Európa bármely régiójára, ahol ez a sors üldözte nép diaszpórákat alkotva befogadó környezetre talált. Létformájából adódott és nemzedékek során formálódott habitusán, alkalmazkodó készségén alapult mindez. Erdély délkeleti részébe, a Székelységbe betelepedett örmény közösségek életvitelén volt lemérhető a legszemléletesebben e folyamat, mert itt adva volt a közvetlen összevetés minden eleme. A sovány föld műveléséből és erdőlésből élő csíki vagy gyergyói székelyeknek esélye sem volt olyan gyorsan és látványosan kilépni hagyományos röghözkötöttségükből, mint a velük együtt élő és befektethető forgótőkével bíró örményeknek. Tanulságnak elég, ha mindehhez az erdélyi örmény néprajzkutató, Tarisznyás Márton nagyszerű tanulmányát olvassuk végig a Gyergyóba betelepült örmények történeti néprajzáról.[21] A kézművesség, az ipar és kereskedelem, ami életet adó kenyerük volt, eleve más készségekre bírta és perspektivikus látásra ösztönözte az örménységet.

Simay Lukács sírköve (Szamosújvár)

Maga a kereskedelem, mint jövedelemforrás az örmény diaszpórának Európa-szerte nagyobb tájékozódást, mozgékonyságot és a lehetőségek fölmérését kínálta. Erdélyben, a két kultúrkör, a latin és keleti világ találkozásánál ez még hatékonyabban érvényesült. A marhakereskedelemmel és az ebből adódó

mesterséggel, a bőrfeldolgozó tímársággal foglalkozó erdélyi örmények Bécs felé nyitották kereskedésük útját, ugyanakkor jelen voltak az Al-Duna vidékén, vagy akár Velencében. A Kolozsváron megtelepedett és úttörő módon öregekházát alapító Szábel család szerteágazó ismeretségei éppenséggel mintát mutattak a sokoldalú kapcsolatokra és tájékozódásra. A Bukarestben annyira fontos szálláshelyet, a *Manuc fogadót* fenntartó örmény Mánog család alapítása a keleti kereskedelem valóságos átjátszó állomása volt. A Kelet felé nyitás látványosan azután virágzott föl, hogy a drinápolyi békével (1829) megszűnt a dunai kereskedelem török monopoliuma, és hirtelen nagy vagyonok halmozódtak föl.

Nuridsán Miklós sírköve (Szamosújvár)

A tőkefelhalmozódás eleve a polgári létforma igénylését erősítette az örmény közösségekben. Az erdélyi települések városképe és szerkezete eleve ezt mutatta. Létrejöttek a színvonalas képzést nyújtó iskolák mellett népjóléti intézmények, árvaházak, menhelyek, közfürdők, gyógyszertárak, az együttlétet és szórakozást biztosító vendéglők és kaszinók. (Jellemző, hogy még a legkisebb erdélyi örmény településen, Csíkszépvizen is kaszinó alakult, kizárólag a székelységgel együtt élő örmény családok használatára.) Temetőik példás rendje, templomkertjeik gondozottsága szintén ezt az igényességet mutatta. Mindehhez hozzájárult az is, hogy Szamosújvárnak és Erzsébetvárosnak már korán sikerült megszerezniük a szabad királyi város privilegizált státusát, ami a vármegyétől független önkormányzatot, önálló vezető testületet jelentett.[22]

Mindez a magasabb önbecsülés a kultúrigények útját követte ki.

Ilyen történeti keretben áll össze, mintegy mozaikszerűen az a kép, amely, témánkhoz közelítve, a művészeti vonatkozású kezdeményezéseket sorakoztatja föl.

Az örmény anyavárosból indult ki, de az egész erdélyi diaszpórát lelkesítette a gondolat, hogy szobrot állítva emlékezzenek meg történelmi küldetésű nagy

püspökükről, Verzereskul Oxendiusról. Maga az elgondolás nagyon is egybe esett a historizmus korának emlékmű állítási mozgalmával, a városok dísztereinek kialakításával és emlékművekkel történő bebútorozásával.

A kezdeményezés fölkarolását segítette, hogy Szamosújváron már folyamatos megjelenésű magyarörmény havi szemle, az 1887-ben alapított Armenia folyóirat alakította a közéletet.

Az Armeniában 1894 elején jelent meg a *Felhívás* a szoborállítás tervéről, amelyet a millenniumi ünnepségekkel, a honfoglalás és a magyar államalapítás évfordulójával egyidőben kívántak megvalósítani. A felhívás aláírói Placsintár Dávid polgármester, Esztegár László gimnáziumi tanár, Szongott Kristóf, az Armenia felelős szerkesztője és Bárány Lukács plébános, olyan historikus fogantatású szobrot vizionáltak, amely a főtéri anyaegyház elé kerülne s egyben magát a teret is alakítaná. Verzár (Verzereskul) püspök magas talapzatra állított alakja a templom bejárata felé fordulna, a mellékalakok az örmény–magyar barátságot szimbolizálnák és a város alapításának történetére is utalnának. Mindehhez közadakozásból kívánták az anyagiakat előteremteni.[23]

Tumbák a szamosújvári örmény temetőben

A millennium azonban túl közel volt egy ilyen terv megvalósításához, ezért azután Szamosújvár alapításának 200. évfordulója lett a következő terminus.

A folyamatos megajánlások, a gyűjtés és a tervek alakulása a Bányai Elemér által szerkesztett Szamosújvári Közlönyben követhető a legrészletesebben. 1903-ra az adományokból 10 000 korona gyűlt egybe és ugyanilyen összeget ajánlott meg a város is. A szobrot az örmény Harmath Ödön mintázta meg 1902-ben, és azt még az évben be is mutatta a Lukácsi féle árvaintézet dísztermében.[24]

A szobor kismintája (makettje) sokáig az árvaház épületében állott, majd a változott idők során nyoma veszett. Egy róla készült felvétel[25] azonban képet ad kinézetéről és a pályázó szobrász elképzeléséről. Szecessziós ízű magas talapzaton áll a püspök, teljes egyházi ornátusban, spirálisan csavarodó fejű

pásztorbotjával, a pedummal a kezében. A talapzatot lánccal összekötött négy kis oszlop fogja körül, rajtuk lámpatestek. Mellékalakok nincsenek.

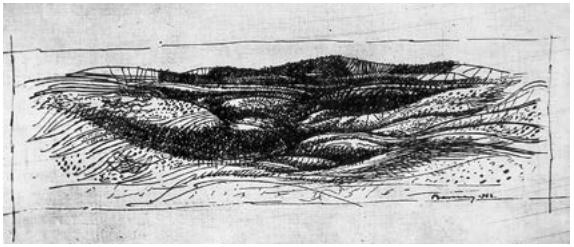

Barcsay Jenő: Dombok (rézkarc, 1962)

Valamiért azonban nem tetszett a szoborminta a megrendelőknek. Az is lehet, hogy a még pesti főiskolai hallgatóként jelentkezett pályázót nem találták elég érettnek a feladathoz. Tény az, hogy bár Harmath többször megfordult a városban, szerződést nem kötöttek vele. 1904-ben már Kiss György, akadémikus szemléletű szobrásszal,[26] több köztéri mű alkotójával tárgyalt Bárány Lukács egy egészen új tervről.

Kiss György lényegesen nagyobb méretekben gondolkodott. Öt méter magasra tervezte az emlékművet, melyben a püspök alakja két és fél méter magas lett volna. A monumentumot a templom kapujától húsz méterre állították volna föl.[27] A tervezett költségek 30 ezer koronára rúgtak. A szoborbizottság – másfél évtized gyűjtése nyomán – 1907-re 24 187 koronát tudott fölmutatni.[28] Ezzel voltaképp hozzá lehetett volna kezdeni a munkához. De ez a terv sem nyerte el a megrendelők tetszését. Ezért Budapesten a korszak egyik legtöbbet foglalkoztatott szobrászához, Stróbl Alajoshoz fordultak. Stróbl meg is mintázta a püspök alakját, amint erről egy tudósítás 1913-ban hírt adott.[29] Ám a kezdeményezők lelkesedése ekkorra már kifulladt, és a világháború küszöbén a szoborállítás tényleges szándékáról többé nem esett szó.

Ugyanígy megvalósulatlan cél maradt a gyergyószentmiklósi Kossuth-szobor terve, melynek fölállítását 1904-ben határozták el. Szoborbizottságuk élére Csíky Dénest és Lázár Jánost választották meg. A mozgalom elindítója Vákár P. Artúr (1879–1958), a gyergyói örménység tettre kész vezető egyénisége volt. A szobrász Siklódy Lőrinc vállalkozott a terv elkészítésére. A mozgalomhoz igen jellemző módon hangsúlyosan a gyergyói örmény családok csatlakoztak fölajánlásaikkal. Nevük ott van a folyamatosan bővült névsorokban: Márdirosz Kristóf, Lukácsffy Zakariás, Bárbul László, Bogdán István, Czárán Berta, Sáska Izabella, Kopacz Béla, Merza Vilmos, Fejér Dávid, Dobribán Antal, a Csiky, Vákár és Karácsony családok több tagja.[30] Az 1908-ig összegyűlt 10 500 korona azonban kevés volt a megvalósításhoz.

Polgári létükhöz méltó adományaikkal tűntek ki az erdélyi örmények a századforduló történelmi szobrai, a historikus ízlésű köztéri művek fölállításának támogatásában. Így történt ez az aradi Szabadságszobor (1890), a kolozsvári Mátyás-szobor (1902), a zilahi Wesselényi-szobor (1902) esetében is. Bár a kiadott emlékkönyvek és történeti összegezések inkább csak intézmények, társadalmi szervezetek és főúri adományozók nevét rögzítik, [31] a szórványos említésekből és gyűjtőívekből mégiscsak valamelyes képet kapunk az örmény családok hozzájárulásáról. A Mátyás-szobor esetében tűnik föl a gróf Karátsonyi család több tagja (Budapest), Dobál Antal (Kolozsvár), Korbuly Bogdán (Kolozsvár), Issekutz Antal (Déva), Donogány Jakabné (Nagyenyed), továbbá a Vikol, Merza, Gajzágó, Mály, Harmath, Moldován famíliák tagjai. A Szamosújvári Műkedvelők 68 forinttal, míg a Szamosújvári Társalkodó-Egylet 20 forinttal járult hozzá a szoboralap gyarapításához.

Fadrusz zilahi Wesselényi-szobra is szívügye volt a magyarörmény polgárságnak. A Szilágyságban élő családok közül ehhez adakozott Bogdánffy Ferenc, Lázár Géza, Karácsonyi Sándor, dr. Papp Gyula, Simay Miklós, Szongott Jakab, Veverán József.[32]

Köllő Miklósnak, a segesvári Petőfi-szobor és a marosvásárhelyi Kossuth-szobor alkotójának korai halála hírére a gyergyói közélet reprezentánsai, Vákár P. Artúr és Kopacz Gergely búcsúztatták írásaikban „*a székelység nagy reménységeként*” méltatott művészt, fölkarolva ezzel síremlékállításának ügyét is.[33] Erkölcsi és anyagi támogatásuk kimutatható az örmény származású Lukács Béla (1847–1901), egykori kereskedelemügyi miniszter zalatnai szobrának fölállításában. A Gárdos Aladár által tervezett és kivitelezett egészalakos szobrot 1904-ben avatták föl.[34]

Az iskolák Szamosújváron, Gyergyószentmiklóson, Erzsébetvárosban is a szellemi nyitottság, a kulturális gyarapodás otthonai voltak.

A Gyergyói-medence várossá avanzsált központjában, Gyergyószentmiklóson az 1908-ban alakult állami főgimnázium hozott minőségi változást a

székely és örmény ifjúság nevelésében. A színvonalas művészképzés kulcsalakja a pesti főiskolán diplomát szerzett Szopos Sándor (1881–1954) volt. A csíki székely Szopos Sándor hat évig Gyergyóditróban, majd 1911-től a gyergyószentmiklósi gimnáziumban oktatta a rajzot, kiállításokat szervezve tehetségesebb növendékei munkáiból.[35] Egy más korban és más történelmi helyzetben az örmény származású Karácsony János lett Gyergyószentmiklós megbecsült rajzoktatója. A festő és akvarellista Karácsony János 1945–1959 közötti rajztanári működése során számos tanítványát indította útnak.

Szamosújváron a tekintélyes múltra visszatekintő oktatás az állami kezelésbe vett intézmény, a főgimnázium millenáris alapítású impozáns székhelyének fölépülésével nyújtott nagyobb lehetőséget az ifjúság hajlamainak és tehetségének kibontakozására. Az Alpár Ignác által tervezett kétemeletes korszerűen berendezett főgimnáziumban rajzkiállítások szervezésére és múzeumi gyűjtemény berendezésére is lehetőség nyílott. Itt helyeztek el többet azokból a leletekből (köztük egy bronzból készült becses Minerva-szobrot), amelyek a város határában feltárt római castrum ásatásai során kerültek napvilágra. A régészeti föltárást a század elején Ornstein József és Orosz Endre kezdte meg.

A szamosújvári Lászlóffy-ház, az egykori örmény katolikus gimnázium épülete (fényképezte Beyer M. Katalin)

A rajztanári katedrát vezető Grabowieczky Leo lelkes hozzáállással gyűjtötte maga köré a tehetségesebb növendékeket, velük külön foglalkozott, részvételükkel ösztönző iskolai kiállításokat szervezett. Grabowieczky[36] közvetlenül azután kapott kinevezést a főgimnáziumba, hogy 1903-ban a budapesti Mintarajziskolában középiskolai rajztanári oklevelet szerzett. Felfedezettjei közé tartozott Juhász Ernő, a szülővárosához mindvégig ragaszkodó későbbi festő és akvarellista. A Grabowieczky által szervezett, plakátokkal népszerűsített iskolai tárlatoknak ő volt a súlypontos, kitüntetett szereplője. Egyébként ezeken a kiállításokon tűnt föl a későbbi neves építész, id. Salvanu Virgil és a műgyűjtő-orvosprofesszor dr. Tătaru Coriolan.[37] Korai gimnáziumi éveiben Grabowieczky tanítványa volt Barcsay Jenő is.

A családfáján örmény felmenőket mutató Juhász Ernő (anyai nagyanyja Szongott Kata) éppen a főgimnáziumban kapott impulzusok nyomán iratkozott be a budapesti Képzőművészeti Főiskolára, ahol Zemplényi Tivadar növendéke lett. Itt következett be azután az a szerencsétlen incidens, amely egész további pályájára kihatással lett. Teljesen véletlenül keveredett bele az 1913. május elsejei budapesti tüntetésbe, ahol a lovasrendőrök támadása elől menekülők sorából valaki egy vörös zászlót nyomott a kezébe. Elfogták, a rendőrkapitányságra vitték. A szelíd természetű, erőszaktól irtózó diák nem tudta igazolni, hogy semmi köze nem volt a tüntetéshez. A főiskoláról kizárták, hazatoloncolták és rendőrségi megfigyelés alá helyezték. A történtek sokkjából kívánt szabadulni és művészi elkötelezettsége mellett bizonyítani egy önálló kiállítással. Tartozott ezzel szülővárosának is. Így nyílt meg a főgimnázium rajztermében törekvéseinek összegezését fölmutató tárlata, alighanem az első önálló kiállítás az örmény metropolisban. A kritikai beszámolók azonban elmaradtak. Szerencsétlenebb időzítés nem is történhetett volna. A megnyitó napja: 1914 június 28. Azon a napon már híre jött a szarajevói merényletnek...

Juhász Ernő: Fűzfák (akvarell fénykép után)

Mindemellett ő volt és maradt sokáig „a város festője”, akitől néhány művészetkedvelő a legtöbb képet vásárolta.[38]

Egy nemzedékkel később hasonló pályaképet mutatott a már említett Karácsony János életre szóló elkötelezettsége. Az örmény közösségből árvaházi növendékként, egyedül tehetségével kiemelkedett festő, nehéz sorsú ifjúsága után úgy telepedett vissza szülővárosába, Gyergyószentmiklósra, hogy annak emberi és táji környezete-motívumai életre szóló témát adjanak számára.[39] Pályatársait örökítette meg képsorozatában és a gyergyói táj különleges szépségéről hagyta reánk akvarellsorozatait.

Erzsébetváros esetében a román és magyar művészetben egyaránt megbecsült, erdélyi születésű Octav Smigelschi (1866–1912) munkássága érdemel

különös figyelmet. Székely Bertalan tanítványaként, az ő ráérző művészpedagógiai elveit érvényesítette mint rajztanár az erzsébetvárosi gimnáziumban. Rajztanári kinevezését 1891-ben kapta meg az épp az évben állami kezelésbe vett iskolában, és számos egyházi művészeti megrendelésének eleget téve, hosszabb megszakítással mintegy másfél évtizedig tanított.[40]

Tanulságos nyomon követni azt is, milyen figyelme terjedt ki a hazai örmény közösségnek a magyar művészetre (különösen magyarörmény honfitársaik sikereire), illetve az egyetemes örménység alkotói eredményeire.

Egészen magától értetődő, hogy a polgárosodott társadalom érdeklődése a páratlan sikereket elért Hollósy Simon pályáját követte nyomon, már annak okán is, hogy az általa alapított nagybányai művésztelep igazi szemléletváltást hozott a művészeti életbe. Hazai örmény művész ilyen reflektorfénybe nem került még sohasem. A róla szóló tengernyi irodalmi utaláshoz az Armenia közlései is hozzátartoznak. Annál is inkább, mert ezek egy része a nélkülözhetetlen családtörténeti adatokkal állnak a kutatás rendelkezésére.

Az első közlés 1889-ben a nevezetes Hollósy-festmény, a *Kukoricahántás* sikeréről adott hírt,[41] amelynek nyomán, mint ismeretes, a Münchenben élő magyarörmény festő magániskoláját hozta létre a bajor fővárosban.

A folyóiratot szerkesztő Szongott Kristóf újra meg újra visszatért a geneológiai vonatkozások tisztázására és Hollósy művészetének méltatására. Hollósy Kornélia, opera-énekesnő, a korszak egykor ünnepelt primadonnájának halálakor írt nekrológjában tért ki először a család két ágának

Gámentzy Zoltán: Boglyák a Nyárádmentén

történetére.[42] A kolóniaalapítás évében, 1896-ban már külön tanulmányt szánt Hollósy Simon méltatására, azokra az adatokra támaszkodva, amelyeket a mester tanítványától a szintén magyarörmény Papp Gábortól kapott, aki a nagybányai expedícióban is követte mesterét.[43] Ebben a folyóiratszámban jelent meg az a kiváló fényképfelvétel, amely a pályája csúcsán, még annyira magabiztos tartásában ábrázolja a tanítványai által rajongva szeretett mestert.

Híradások csokra számolt be a lapban a nagybányai táborozásokról és a Hollósy-iskola técsői korszakáról is.

Szongott utolsó közlése 1907-ből keltezett és itt közölt adatai – az örmény vonatkozású levéltári források hányattatásait tekintve – a legértékesebbek. „*Minden Hollósyban volt hajlam a szépművészetek iránt* – írta. – *A szamosújvári anyakönyvekből és a városi levéltárból a Korbulyokra* [*a család eredeti nevére*] *vonatkozólag ezeket írtam ki. Ezen család egyik jelentékeny tagja 1773-ban* (*kereszteltek anyakönyve, II. kötet 421. lap, 90. tételszám*) *így írta nevét: Clemens Antonius Korbul; ellenben 1781. jan. 10-én ezt írta az anyakönyvbe: »Ego Clemens Korbully«. Czetz pap 1806-ban* (*Ker. II. köt. 118. lap, 27. tételszám alatt*) *e nevet így írta: »Martinus Korbuly«”*[44] A családnév levezetése is tőle ered. A Hollósy család eredeti neve Árdzruni, ami örményül hollót jelent. A moldvai megtelepedés idején fordították ezt át Korbulyra, a román corb – holló szóból. Ám mindez semmiképp sem igazolja azt a családtörténeti hamisítást, amit Raoul Şorban produkált és próbált elfogadtatni a román szakirodalomban – Corbulra fordítva a festő nevét. Hollósy sem szóban, sem írásban, sem képeinek aláírásában a nevét így soha nem használta.

Hollósy Simon máramarosszigeti síremlékének terve (Kozma István rajza)

A Szamosújvárról kirajzott Hollósy (Korbuly) család máramarosi elágazására utalt dr. Herrmann Antal írása. „*A hazában a XVIII. század vége felé, Erdélyen kívül talán Máramarosszigeten volt a legjelentékenyebb örménység. A XIX. század első felében még nevezetes*

szerepök a város gazdasági és közéletében. [...] *A díszes síremlékek hosszú sorain örmény nevek olvashatók. Néhánya pedig már olvashatatlan.*"[45]

A hazai örménység kapcsolata az erdélyi városok művészközösségeivel inkább csak alkalmiak, esetlegesek. Egyházi megrendeléseket kapott id. Vastagh György (1834–1922) a Kolozsváron több évre megtelepedett festő és portré megrendelést Kőváry Endre (1832–1918), a kolozsváriak sűrűn foglalkoztatott arcképfestője. A szamosújvári örmény katolikus egyház előljárói Kőváryt kérték föl, hogy portréban örökítse meg az 1876-ban elhunyt Lukácsi Kristófnak, az erdélyi örménység története jeles kutatójának és az örmény püspökségért folytatott küzdelem élharcosának a képmását. Egy híradás szerint Kőváry 1877 júliusában Szamosújvárra utazott a megkezdett kép befejezésére.[46]

A Székelységben huzamosabb ideig dolgozó Szervátiusz Jenő (1903–1983) a gyergyói örményekkel, köztük Karácsony Jánossal tartott fönn kapcsolatot.

A diaszpórában élő örmény művészek nagyjai közül Ivan Konsztantyinovics Ajvazovszkij (1817–1900) munkásságát és visszhangos sikereit követte leginkább a magyarörmény közösség.

Az „örmény Zichyről", a pétervári cári udvarban élt festőről, a romantika élvonalbeli alkotójáról az Armenia folyóirat kerek számban húsz túdósításban számolt be. Tengeri tájakat és csatákat, viharos vizeket ábrázoló festményei annyira népszerűek voltak, hogy az 1889-es párizsi világkiállításon – idegen művésznek első ízben – a francia köztársasági elnök becsületrenddel tüntette ki. Mintegy hatezer műre tehető gazdag képterméséből több festmény került moldvai vagy bukaresti (egykori Musza Dagh-i) örmény családok birtokába. Mi több, a festő maga is ajándékozott belőlük sorsüldözte honfitársainak. Ezek azután rendre közgyűjteményekbe, bukaresti, kolozsvári és iaşi-i képtárakba kerültek.[47]

Jegyzetek

[1] Ormós Zsigmond (1813–1894) politikus, műgyűjtő és művészeti író, a Dél-Magyarországi Múzeumegylet alapítója, rendszeres vásárlásaival a mai temesvári képtár alapjait rakta le. Bánffyné Schilling Johanna (1790–1865) nagy értékű képgyűjteményének végrendeletében történt átadományozásával az Erdélyi Múzeum-Egylet képtárának megalapozásához járult hozzá.

[2] *Régi kézirati kódexeinkről.* Armenia, 1902. 16. évf. 3. füzet, 94.

[3] Erdélyi Művészeti Kiállítás, Kolozsvár, 1941. Katalógus, Felvinczi Takács Zoltán előszavával.

[4] Lucia-Augusta Şerdan: *Örményekre vonatkozó adatok a Kolozsvári Állami* Levéltárban. In: Örmény kultúra és művészet Szamosújváron. Ararát Könyvkiadó, Bukarest, 2002. 47–54.

[5] Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Díszművek osztálya.

[6] Agémian Sylvia: *Manuscrise miniate armene în colecţii din România.* Editura Meridiane, Bucureşti, 1982.

[7] Murádin Jenő: *90 perc a hazai orientalisták doyenjével.* Igazság, 1971. június 3. XXXII. évf. 130. sz. 5.

[8] Gudenus János József: *Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája.* A címerrajzokat gyűjtötte és szerkesztette dr. Issekutz Sarolta. Budapest, 2000. (Bővített és javított kiadás Budapest, 2011.)

[9] Gazdovits Miklós: *Az erdélyi örmények története.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006. 374.

[10] Infula – a püspöksüvegekről lelógó szalag (illetve maga a püspöksüveg), a sérthetetlenség szimbóluma.

[11] Harmath Lujza: *Az örmények műkincsei.* Armenia, 1897. XI. évf. 6. füzet, 177–180.

[12] Livia Drăgoi: *Történelmi értékű festmények a szamosújvári örmény közösség gyűjteményében.* In: Örmény kultúra és művészet Szamosújváron. Id. h. 113–123.

[13] Murádin Jenő: *Hazatért a „szamosújvári Rubens”.* Műértő, 2000. III. évf. 7–8. sz. 29.

[14] B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970.

[15] Nicolae Sabău: „*Armenopolis*” *vagy a barokk Szamosújvár.* In: Örmény kultúra és művészet Szamosújváron. Id. h. 85–89.

[16] Lyka Károly: *Magyar művészet 1800–1850. A táblabíróvilág művészete.* Harmadik kiadás, Budapest, é.n. 288.

[17] *A Salamon-templom freskói.* Szamosújvári Közlöny, 1903. augusztus 30. I. évf. 35. sz. 3.

[18] V. Bogrea: *Costume vechi moldoveneşti în portretul ctitorilor armeni de la Gherla?* Anuarul Institutului de Istorie Naţională 1924–1925. Cluj, 1926. 534. (A falkép reprodukciójával)

[19] *A szamosújvári Salamon-templom freskóképei.* Armenia, 1901. 15. évf. 8. füzet, 253–254.

[20] A Hollósy festette oltárkép ma is a rónaszéki római katolikus templom dísze.

[21] Tarisznyás Márton: *Gyergyó történeti néprajza.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 213–233.

[22] Csetri Elek: *Erdély az ébredő Európában.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009.

[23] *Emlékszobor Szamosújvárott.* Armenia, 1894. VIII. évf. 82–83.

[24] *Verzár püspök szobra.* Szamosújvári Közlöny, 1903. május 17. I. évf. 20. sz. 3.

[25] Reprodukciója az Örmény kultúra és művészet Szamosújváron című idézett kötetben jelent meg.

[26] Kiss György (1852–1916 v. 1919) müncheni képzettségű szobrász, az akadémista hagyományok folytatója. Köztéri művei Berzsenyi Dániel szombathelyi, Szepessy Ignác püspök pécsi, Veress Pálné budapesti szobra.

[27] *Verzereskul püspök szobra.* Szamosújvári Közlöny, 1904. július 31. II. évf. 31. sz. 2.

[28] *A Verzár-szobor.* Szamosújvári Közlöny, 1907. november 13. VI. évf. 46. sz. 3.

[29] *5 év örmény krónikája.* Armenia, 1913. XXII. évf. 1–2. sz. 19–22.

[30] Murádin Jenő: *Gyergyó művészeti topográfiája.* Regió Art Kiadó, Győr, 2003. 47–49.

[31] Nagy Lajos: *Jelentés a kolozsvári Mátyás király szoborról.* Kolozsvár, 1902.

[32] Murádin Jenő: *Szilágysági magyarörmények a Wesselényi-szoborért.* Armenia, 2002. 3. sz. 2–3.

[33] Murádin Jenő: *A szobrász Köllő Miklós (1861–1900).* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010. 48–49.

[34] Az 1919 után elpusztult szobor történetével az Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek c. folyóirat 2009 és 2010-es évfolyamaiban több írás is foglalkozott.

[35] Murádin Jenő: *Szopos Sándor.* Budapest, 2006. 15–18.

[36] *A szamosújvári főgimnázium rajzkiállítása.* Szamosújvári Közlöny, 1905. június 18. III. évf. 25. sz. 3–4; (-J.-): *Rajzkiállítás.* Szamosújvári Közlöny, 1909. június 11. VI. évf. 41. sz. 4.

[37] Uo

[38] Murádin Jenő: *Akvarellfestő kisvárosban – Emléksorok néhai Juhász Ernőről.* A Hét, 1982. XIII. évf. 19. sz. 7.

[39] Murádin Jenő: *Gyergyó művészeti topográfiája.* I. m.

[40] Virgil Vătăşianu: *Pictorul Octavian Smigelschi.* Sibiu, 1936; Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája.* Szamosújvár, 1896. 265.

[41] *Magyar-örmény festőművész.* Armenia, 1889. III. évf. 3. füzet. 93.

[42] Szongott Kristóf: *Lonovics-Hollósy Kornélia.* Armenia, 1890. VI. évf. 3. füzet. 72.

[43] Szongott Kristóf: *Hollósy Simon festőművész.* Armenia, 1896. X. évf. 9. füzet. 262–264.

[44] Szongott Kristóf: *A Korbuly család.* Armenia, 1907. XXI. évf. 1. füzet. 1–30.

[45] Herrmann Antal: *Örmények Máramarosban.* Armenia, 1905. XIX. évf. 10. füzet. 318–319.

[46] Murádin Jenő: *Kőváry Endre festőművész (1832–1918).* Erdélyi Múzeum. 2006. LXVIII. köt. 3–4. füzet. 133–144.

[47] Murádin Jenő: *Ajvazovszkij – „tengerfestő" a pétervári udvarban.* Utunk, 1975. XXX. évf. 3. sz. 7.

Pályaképek

Agárdy Gábor

Szeged, 1922. aug. 2. – Budapest, 2006. jan. 18.

Jászai Mari-díjas érdemes művész, a Nemzet Színésze (2000) és a Nemzeti Színház örökös tagja volt, akit alternatív módon a festészet is foglalkoztatott. Édesapja a Musza Dagh menekültjei közé tartozott, aki egy időre kivételesen Székelyudvarhelyen talált otthonra, majd Hódmezővásárhelyen megismert feleségével Szegeden telepedett le. Nevét a szülők kilenc éves korában változtatták Arkalijanról Agárdyra.

Számtalan szerepe, élvonalbeli színpadi alakítása mellett időt tudott szakítani arra is, hogy önerőből a képzőművészet technikáiban elmélyedjen. Az újraértelmezett ikonfestészet érdekelte különösképpen, és ilyen jellegű munkáiból 1983-tól négy önálló kiállítást szervezett. Portréiban pályatársait és színházi munkatársait örökítette meg.

Ázbej Imre

Gyertyánliget, 1901. nov. 21. – Budapest, 1980(?) nov. 2.

A korszak képzett, de föltáratlan pályájú festője. Családjuk a Máramarosba kirajzott erdélyi örmény famíliák tagja volt. A ma Ukrajnához tartozó Gyertyánligetről azonban 1903-ban tokaj-hegyaljai Erdőbényére költöztek és ez a zempléni táj határozta meg alapvetően a jövendőbeli festő táj- és emberélményét. Kassán végzett gimnáziumi tanulmányai után 1924 és 1929 között a müncheni akadémián Franz von Stuck és Max Dörner tanítványa, majd a budapesti Képzőművészeti Főiskolán

Aba Novák Vilmos növendéke volt. Aba Novák halála után (1941) egy ideig a főiskola tanársegédje lett. Pályatársaival, Hajnal Jánossal és Kovács Zoltánnal 1942-ben falképekkel díszítették a tiszaalpári bencés zárdatemplomot. 1958-tól Budapesten rajztanárként működött. Dolgozott restaurátorként is. Több erdőbényei tájképe közül nagyméretű olajfestménye, *Erdőbényei setétes* címmel, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeumba került.

Ázbej Kristóf

Budapest, 1953. december 3.

A kortárs művészet parttalan lehetőségeit keresve a digitális festészet úttörője lett. Tanulmányait Budapesten kezdte, majd Algériában és Franciaországban folytatta. 1984-ben a Párizs környéki Bagneux-ban alapította a Musée X-Point-Zero, Grotto One Galériát, melynek monumentális falképét maga tervezte és kivitelezte. A francia Millenniumi Bizottság fölkérésére a Message to Earth (Üzenet a Földnek) nevű projekt elkészítésén dolgozik. 2008-tól digitális festménysorozatokat készít. Fölváltva Párizsban és Budapesten működik.

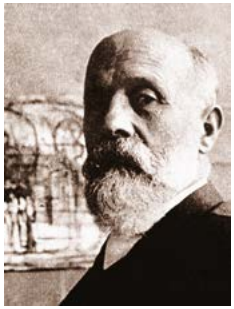

Barcsay Jenő

Katona,1900. jan. 14. – Budapest, 1988. ápr. 2.

Kossuth-díjas festő, a huszadik századi magyar művészet élvonalbeli alkotója. Művészpedagógiai munkássága során, amelyet a Magyar Képzőművészeti Főiskolán 1945-től fejtett ki, növendékeit a művészeti anatómia és szemléleti látszattan alapos ismeretébe vezette be.

Pályája sok tekintetben erdélyi szülőföldjéhez is kapcsolta. Apja a mezőségi tóvidéken, Katonán volt községi jegyző, majd a család a Dés környéki Némába

költözött. Ezek az itteni tájélmények ragadtak meg legelőbb a korán rajzolni, akvarellezni kezdő fiú emlékeiben.

Gimnáziumi éveit nagyobb részt Szamosújváron töltötte, majd a nagyenyedi kollégiumba került. (Családunk birtokában sokáig megvolt annak a tablóképnek a nagyított fényképe, amelyen az osztály két örmény növendéke, Barcsay Jenő és az apám, Murádin Lukács képe és neve is látható.)

Gulyás Károly, a marosvásárhelyi Teleki Téka őre, minden ifjú tehetség támogatója, biztatására jelentkezett 1919-ben a budapesti Képzőművészeti Főiskolára.

Önéletrajzi emlékezéseiből kell idéznem itt néhány sort, mert annyira jellemző helyzetképét rajzolta föl benne a háború után lepusztult Budapestnek és a menekültek sorsának. „*Lelkileg összetörve érkeztem meg 1919 őszén Budapestre. Vonatom éjfél után futott be a Keleti-pályaudvarra. Engem édesanyám egy kis kemény kenyérrel engedett a hosszú útra, mert éppen akkor, amikor sütötte, nem volt élesztője. Mikor megérkeztem, fogtam a ládámat, kiültem a pályaudvar peronjára és néztem a Baross teret. Eszembe jutott a családom, talán könnyeztem is. Nem tudtam, mi lesz velem a nagy mindenségben.*”

Mikor már maga is tanára lett a főiskolának, Szőnyi István ösztönzésére szerkesztette meg a tankönyvként használt nevezetes, több kiadást megélt *Művészeti anatómia* című kötetét. Budapesten és Szentendrén élt, bekapcsolódva a Vajda Lajos és Korniss Dezső nevével fémjelzett szentendrei festészet irányzatába. Az 1960-as évektől nonfiguratív és geometrikus képek sorozatát festette, végsőkig redukált formákban. Festői korszakai változásáról a szentendrei Barcsay Múzeum ad hiteles képet, mely még a festő életében, 1978-ban nyílt meg.

Rézkarcművészete hasonlóképpen jelentős. Ezek témáit sokszor az erdélyi táj ihlette meg, a mezőségi dombok kopárságában is különleges szépsége. Rézkarcaiból sokan vásároltak 1980-ban szervezett kolozsvári kiállításán (Korunk Galéria).

A festő gyakran járt haza, leginkább a Némában élő édesanyját és testvéreit látogatta. (Édesanyja, leánykori nevén Kabdebó Irén, 102 éves korában, 1972 telén hunyt el.)

Szülőhazája mindig fontos volt számára. „Ha Némában vagyok – írta visszaemlékezésében –, azonnal rátalálok a témáimra. Az otthon töltött két-három

hét nem megy veszendőbe, mindig egy kiállításra való anyaggal, grafikával térek vissza." (Új Írás, 1977/6.)

Szülőföldjének társadalma is számon tartotta Barcsayt. A mezőségi Katonán a szülőháza, az egykori jegyzői kúria falán 2009. július 25-én avatták föl román és magyar nyelvű emléktábláját.

Fontosabb díjai (válogatás): 1938 Zichy Mihály grafikai díj, 1954 Kossuth-díj, 1955 Tornyai-érem, 1964 Érdemes művész, 1967 Pro Arte-díj, 1969 Kiváló művész, 1983 SZOT-díj, 1985 Kossuth-díj.

Botár Edit

Marosújvár, 1930. január 12.

A kolozsváriak közösségében sok éven át rendszeresen kiállító grafikus, báb- és díszlettervező különösen akvarelljeinek sorozatával vált népszerűvé. Magyarörmény fölmenői a Maros menti Radnóton megtelepedett Fugulyán családra vezetnek vissza.

Művészeti tanulmányait 1950–56 között a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán végezte, Bene József, Kádár Tibor és Walter Widmann irányításával. A Kolozsvári Bábszínház díszlettervezőjeként működött közel harminc éven át, 1985-ig. Ezalatt mintegy 70 előadás díszleteit és bábuit tervezte. 1968-ban a zágrábi Bábfesztivál I. díját nyerte el. Ugyanabban az évben Móricz Zsigmond állatmeséihez készített díszleteket, amelyről film is készült.

Akvarelljeiben Kolozsvár műemlékeit, utcáit, a belváros intim hangulatú udvarait örökítette meg. Témái között vannak kalotaszegi és széki tájak, emberek, Maros menti szülőföldjének visszatérő motívumai.

Alkotásaiból később albumba foglalt kiadványokat jelentetett meg.

Sokoldalúságát jellemzi, hogy foglalkozott ruhatervezéssel, batikolással, könyvillusztrációval.

Kolozsváron szervezett 1993-as búcsúkiállítása után áttelepedett Magyarországra.

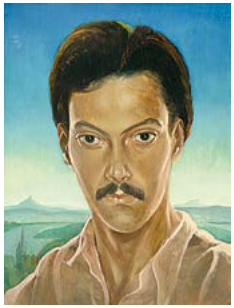

Darkó László

Torda, 1924. máj. 22. – Kolozsvár, 1970. febr. 13.

Festőként és restaurátorként írta be nevét a kolozsvári művészközösség 20. századi történetébe. A kolozsvári Piarista Főgimnáziumban rajztanára, Debitzky István vette pártfogása alá, majd Gáll Ferenc, a később Párizsban François Gall néven megtelepedett festő, buzdította a művészpályára. Alkotóink közül először szerzett – rendhagyó módon – művészettörténeti doktorátust, előbb Felvinczi Takács Zoltán, majd Entz Géza irányításával.

Családjában két ízben is kimutatható az örmény vérkeveredés. A festő nagyapja Darkó Zsigmond a Konstantinápolyból menekült család leányát, Amberboj Katalint vette feleségül, míg apja, Darkó Aladár 1920-ban Harmath Veronikával kötött házasságot. A hollófekete hajú, sötét szemű festőn a külsődleges jegyekben is meglátszott az örmény származás.

Darkó pályáján párhuzamosan követhető a festészet iránti meg nem szűnt vonzódása és a művészettörténeti képzettségéből is adódó érdeklődése az elmúlt korok művészete és a restaurálás iránt.

Korai festményei az itáliai újklasszicizmus hatását mutatták (Önarckép, Szamos-parti házak). Később a tájképfestészet más útjait követte, köztük a konstruktív szerkesztés lehetőségeivel élt. Festményein Torda környéki és Aranyosmenti tájak, valamint kolozsvári látképek tűntek föl és tengeri tájak, amelyeket Dániában élő testvéröccsénél tett látogatásai során festett.

Múlhatalan érdeme a kolozsvári Szent Mihály-templom középkori falképeinek föltárása az 1956–57. évi restaurálás során.

Darkó László pályaképéről és hagyatékáról 2010-ben Kovács Árpád tett közzé monográfiát és portréfilm is készült a festőről. Ugyanakkor a kolozsvári Művészeti Múzeumban, a Bánffy-palota termeiben nagyszabású emlékkiállítása nyílt meg.

Dobribán Emil

Resicabánya, 1958. június 12.

A kortárs művészet több műfajában dolgozó festő a bánsági Krassó-Szörény megyébe kirajzott örmény család leszármazottja. Tanulmányait a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola festészeti szakán 1984–88 között végezte. 1988-ban a partiumi Bihardiószegre került rajztanárnak, ekkor erőteljesen bekapcsolódott a nagyváradi 35-ös Műhely kísérletező csoportjának munkájába. Jelenleg előadó tanári minőségben a színtant és a háromdimenziós térelméleti struktúrák elméletét tanítja a kolozsvári képzőművészeti főiskolán. Az 1994-ben újraalakult erdélyi magyar művészeti egyesület, a Barabás Miklós Céh, vezetőségi tagja és kiállítója. 2011-ben doktori fokozatot szerzett. Az elmúlt húsz évben több művésztelepen és művésztáborban dolgozott (Gyergyószárhegy, Debrecen, Eger, Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep). Hazai és külföldi kiállításain nagyméretű, fölfokozott színvilágú absztrakt művekkel jelentkezett. Expresszív színvilágú, „újvad" képei mellett performansz-művészként is ismert. Újabban a land art foglalkoztatja, az a kortárs művészeti ág, amely a természetet is az alkotás színterévé teszi.

Fábián Gyöngyvér

Salgótarján, 1944. július 13.

Az apai ágon örmény származású alkotó művészi törekvéseit alapvetően grafikai jellegű, létkérdéseket, drámai alaphelyzeteket, magányosságot, szorongást megfogalmazó festészete teszi egyedivé. Képein a szín inkább csak illusztráció, a környezet másodlagos fontosságú megelevenítésére szolgál. Művészetére Kondor Béla páratlan életműve volt hatással, de csupán áttételekben, a szín sajátos értelmezésének módjában.

A Magyar Képzőművészeti Főiskolán 1969-ben szerzett diplomát, majd 1970 és 1973 között Derkovits-ösztöndíjban részesült. Alkotásaival számos hazai és külföldi kiállításon mutatkozott be, utóbbiak között Hamburgban, Darmstadtban, Gentben szervezett egyéni tárlatokon.

Flórián György

Józsefháza, 1894. április 2. – Párizs ?

Festő és grafikus. Növendéke volt a nagybányai festőiskolának és résztvevője a Nagybányai Festők Társasága több kiállításának. A szabadiskola névsorai 1914–15-ben, majd 1918–22 között tüntetik föl nevét a tanítványok sorában, ahol mindvégig Thorma János korrektúráit hasznosította. Egyéni kiállításai voltak 1923-ban Aradon, 1924-ben Nagybányán (a festőiskola nagytermében), 1925-ben Szatmárnémetiben. Pályájának e korai szakaszában a nagybányai késő naturalista–impresszionista festészet hagyományait követte, majd erőteljesebben Ziffer Sándor műveinek dekorativitása hatott reá. Városképek, természeti tájak, alakos kompozíciók kerültek ki ecsetje alól. Ezekből őriz néhányat a nagybányai múzeum képtára és a pécsi Janus Pannonius Múzeum. Munkáiból kiállítottak a művésztelep megalakulásának centenáriumán, 1996-ban Nagybányán szervezett jubiláris tárlaton. 1927-ben véglegesen Párizsban telepedett le. Pályájának ettől kezdődő szakasza egy-két említésen kívül már nem követhető.

Gábrus Zakariás

Szamosújvár, 1794. aug. 18. – Szamosújvár, 1870. ápr. 27.

Alighanem ő az első nevesített „örmény ajkú” alkotója a Kárpát-medencébe betelepedett népcsoportnak, akit a magyar művészetírás már érdeme szerint méltatott. A lexikonszerkesztő Szentiványi Gyula éppúgy foglalkozott vele, mint a neves művészettörténész

Lyka Károly. Szongott Kristóf pedig hosszabb írást szentelt neki a szamosújvári gimnázium 1878-as értesítőjében.

Lyka a biedermeier kor alkotói közé sorolta. „Valóságos ezermester – írta – tulajdonképpen tanító, emellett térképeket rajzolt és színpadi díszleteket festett, több nyelven írt szépirodalmi és különféle tudományos tárgykörbe tartozó műveket, készített a székesegyház számára oltárt, baldachint, lámpákat, hímzett miseruhát, azonkívül festett is. 1841–42-ben díszítette alakos képekkel a szamosújvári Salamon-templomot." (Lyka Károly: Magyar művészet, 1800–1850, Budapest, 1922)

Szongott a teljes pályarajz föltárására vállalkozott.

Gábrus 1815-től Gyulafehérváron papi pályára készült. Kézügyességét már akkor fölfedezték, így az alvinci uradalom díszes adományi oklevelének megrajzolását bízták rá. Miután pedig 1817 nyarán I. Ferenc király erdélyi látogatása során a püspöki székhelyet is fölkeresni szándékozott, Rudnay Sándor püspök Gábrust bízta meg a vár és székesegyház földíszítésével és kivilágításával.

Minden megbecsültsége ellenére a teológus növendéket mégsem szentelték pappá, mert „rövid termete miatt arra alkalmatlannak tartatott". Így került haza szülővárosába, ahol a tanács 1818-ban „tanítósággal kínálta meg". Negyvenkét évig tanított, szegény gyermekeket saját költségére és magánúton is. Minden szabad idejét találmányainak és mesterműveinek szánta. Készített földgömböt, száz esztendeig használható naptárt (calendaria secularia), mozgó naprendszert, titkos rugóval szerkesztett 101 fiókos ládát (bemutatták az 1851. évi londoni világkiállításon), rajzolt négy térképgyűjteményt, egyik oltárképe faragott keretével ma is a főtéri Szentháromság Nagytemplomban látható. Örmény–latin–magyar szótára sokáig használatban volt. Az ő nevéhez fűződik az egyház (a plébániatemplom) könyvtárának első lajstromozása. Elsőként tett hitet egy örmény múzeum fölállítása mellett, ahova gazdag hagyatékát is szánta.

Hálás tanítványai által emelt sírköve a város magyarörmény temetőjében áll.

Gámentzy Zoltán

Abrudbánya, 1911. aug. 12. – Marosvásárhely, 1998 k.

Az erdélyi akvarellfestészet hagyományaiba kapcsolódott be, azután, hogy nagy későre, voltaképp élete derekán végzett tanulmányokat a sepsiszentgyörgyi Mattis Teutsch János művészeti szabadiskolában. Számos kiállításán (Sepsiszentgyörgy, Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely, Bukarest) többnyire tájképekkel, székelyföldi tájélményeinek földolgozásával jelentkezett. 1972-es marosvásárhelyi gyűjteményes kiállítása alkalmából M. Kiss Pál méltatta törekvéseit. (Művészet, 1972/7.)

Gross Arnold

Torda, 1929. november 25.

A Munkácsy- és Kossuth-díjas érdemes művész a rézkarctechnika megújításával és csakis a rá jellemzően berendezett rajzi univerzumával teremtett teljes életművet.

Első mestere édesapja, a festő és iparművész Gross Károly volt, aki Pécsről telepedett át Erdélybe és Tordán 1927-ben az örmény Kovrig családból választott magának feleséget.

Gross Arnold 1947-ben a határon átszökve menekült Romániából Magyarországra, ahol a budapesti Képzőművészeti Főiskolán 1953-ban szerzett oklevelet. Művészetének alakulására pályatársai közül Kondor Béla és Szabó Vladimir volt erőteljes hatással. Később, mint egykori családi fényképeken látható, a szintén erdélyi örmény származású Barcsay Jenő fogadta barátjává a szerény, visszahúzódó művészt.

Rézkarcművészetének alakulásában hatottak rá Rembrandt és Dürer metszetei, valamint, a színezést illetően, William Blake, az angol misztikus-szimbolikus festő, rajzoló és költő alkotásai. Nagy termékenységgel készült színezett rézkarcain környezetének valóságos elemeiből egy látomássá vált irreális világot teremtett. Olyan műveket állít elénk, amelyeken centiméternyi felület sem marad szabadon, s a tájakat, városképeket benépesítő számtalan kis emberke

és tárgy az élet teljességét nyújtja. Groteszksége a rajzoknak azonban soha sem lépi át a nyers torzítások határait. Inkább az örök béke tündérvilágát, a harmóniát és szeretetet sugározzák. Ebbe a mesevilágba önmaga képe, halk szavú lénye is benne foglaltatik.

Számos kiállítása volt Budapesten, szűkebb szülőhazájában Erdélyben, (Torda, Kolozsvár), Európa több nagyvárosában, valamint az USA-ban és Japánban is. Reprezentatív albuma, S. Szabó Katalin ráérző bevezető tanulmányával 1993-ban jelent meg a budapesti Dunakönyv Kiadónál.

Díjai: Munkácsy Mihály-díj (1955, 1967), Krakkói Nemzetközi Grafikai Biennálé, 1. díj (1966, 1968), Velencei Bienálé, 1. díj (1967), Érdemes művész (1997), Kossuth-díj (1995), Prima díj (2008)

Gy

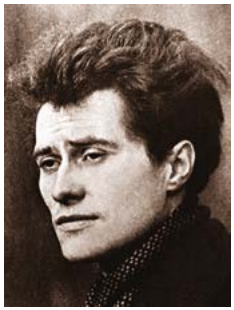

Gyulai Líviusz

Barót, 1937. december 2.

A magyar rajzművészet kiválósága, Kossuth-díjas (2004), Munkácsy-díjas (1973), Érdemes művész (1989).

Családjának erdélyi örmény származása anyai ágon követhető. Édesanyja a sepsiszéki örmény Fekete Róza.

Mindössze tíz éves volt, amikor szülőföldjüket elhagyva a család Magyarországon telepedett le, Sopronba költöztek.

A Magyar Képzőművészeti Főiskolán Ék Sándor, Fónyi Géza és Kmetty János növendékeként 1962-ben szerzett diplomát, és Budapesten rendezte be rajzai-metszetei sokaságát termő műhelyét.

Tollrajzokban, linó- és fametszetekben, illetve rézkarcokban készítette az irodalmi művek szellemiségét méltó módon követő szövegképeit. Illusztrációkat készített Villon, E.T.A Hoffman, Cervantes, Italo Calvino, Shakespeare, Molière, Balsac, valamint Csokonai Vitéz Mihály, Weöres Sándor, Babits Mihály, Krúdy Gyula, Szerb Antal műveihez. Egyéni hangja a groteszk, ironikus rajzokban nyilvánult meg a leginkább jellemző módon. Animációs filmeket is

készített (Delfina, 1976, Új lakók, 1977, Jómadarak 1979–80 – 13 részes TV-sorozat). Népszerű volt Tinti kalandjai című tv-sorozata 1987–89, a Golyós mese – egy nemzetközi internetes animációs filmfesztivál győztese 2000-ben – és az 1999-es Cannes-i Filmfesztivál díjnyertese, Jónás (1996).

Munkáinak elismerését jelzik kitüntetései: a II. Firenzei Grafikai Biennále aranyérme (1971), a Lipcsei Nemzetközi Könyvművészeti Biennále (IBA) aranyérme (1972), ezüstérme (1980), a Kairói Filmfesztivál Arany Nofretete díja (1978), a lipcsei rövidfilmfesztivál Ezüst Galamb díja (1978), Szép Magyar Könyv-díj (1979), a Művészeti Alap kiállítási nívódíja (1984), a Csillag Albert Alapítvány fődíja (1987), XXVII. Szegedi Nyári Tárlat díja (1995), A Magyar Művészetért Díj, (2001), Magyar Film- és Tévékritikusok díja (2002), Életműdíj (2003), Prima Primissima, Prima díj (2005), Pro Budapest (2005), Magyar Mozgókép Mestere (2008), stb.

1995-től a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja.

Legfontosabb kiállításai: Budapesten és Magyarország különböző városaiban, Bécs, Amszterdam, München, Helsinki, Stockholm, Kaunas, Riga, Tallin, Brüsszel, Berlin, Bologna.

Hollósy József

Máramarossziget, 1859. márc. 13./1860. márc. 8.? – Máramarossziget, 1898. ápr. 11.

Festőnek készült, mint bátyja Simon, de pályája egészen másként alakult. A budapesti Mintarajziskolát odahagyva 1880-ban a magasabb rendű képzést biztosító müncheni akadémiára íratkozott be. Annyira kitűnt adottságaival, hogy egy évvel később az akadémia bronzérmét nyerte el. Máig idézik bátyjának egy mondását (Felvinczi Takács Zoltán följegyzése szerint), amelyben József öccsét önmagánál is tehetségesebbnek tartotta. Ám a Münchenben megismert buddhista tanok sorsát hamarosan más vágányra állították. Olyannyira szenvedélyesen merült el a keleti filozófiák és Buddha tanainak tanulmányozásába, hogy hazatérve sem lehetett az állandó meditációtól és aszkéta életmódtól eltántorítani. Magyarra fordította az ún. Buddhista Kátét, amely

Máramarosszigeten nyomtatásban két ízben is megjelent (1893, 1901) s e könyvét a témával foglalkozó szakirodalom ma is számon tartja.

A fiatalon elhunyt Hollósy Józsefről Bincsik Mónika írt kitűnő tanulmányt a nagybányai művésztelep centenáriumára kiadott katalógusban (Budapest, 1996). Ebben részletesen elemzi azt az egyetlen festményt, amit biztonságosan a két Hollósy közös munkájának ismerünk. Az 1880-ban készült olajkép apjuk halálát ábrázolja a családi ház boltíves szobájában. Ehhez annyi tehető hozzá, hogy éppen e könyv születését megelőző vizsgálódások során derült fény a festmény provenienciájára is. E szerint az örmény betűkkel aláírt kép a századfordulón özv. Hermann Jánosné tulajdonában volt Szamosújváron, majd az ő hagyományozása révén került Kolozsvárra, Csíky Jánosné birtokába. (Örmény tárgyú képeinkről, Armenia, 1902. 12. sz. 364–366.) Ilyen áttételekkel jutott azután a Magyar Nemzeti Galéria birtokába.

Hollósy Simon

Máramarossziget, 1857. febr. 2. – Técső, 1918. máj. 8.

A magyar festészet ikonikus alakja, a nagybányai művésztelep alapítója, aki predesztinált vezérségével, alapját rakta le a modernizmus térhódításának. Bonyolult lelki alkatát a racionalitás eszközeivel megközelíteni máig is nehéz, annyira összemosódik benne ösztönössége és az ifjúságra, a növendékeire gyakorolt mágikus hatása. Vezérsége sem a tudatos szervezésben nyílvánult meg, mint nagybányai pályatársai Réti István vagy Thorma János esetében, hanem az őt bárhova is követni vágyó tanítványok rajongásában. Művészpedagógiai elhivatottsága is ebben a lelkesíteni tudásban mutatkozott meg. „*Mindenki művészebbnek, jelentékenyebbnek érezte magát hatása idején, az ő fényétől fényleni látszott, az ő pezsdítő erejétől forrott”* – írta róla a nagybányai művésztelep történetírója, Réti István. (*A nagybányai művésztelep,* Budapest, 1994. 68.) Mednyánszky László emlékezése szerint: bármily sokan vannak társaságában egyedül „*csak ő látszik”*. (Uo. 66.)

Pályarajzának állomásai: München, Nagybánya, Técső.

A bajor főváros akadémiájára, fivérével, Józseffel tanulni ment ki. Münchenben azután sok évre megtelepedve, barátai ösztönzésére, Tengerihántás (1885) című képének páratlan sikere nyomán magán festőiskolát alapított. Amikor pedig egy millenáris kép, A huszti vár megfestésére hazahívták, növendékeivel együtt jött le Nagybányára. Ez az expedíció ismétlődött meg azután folyamatosan, művészteleppé alakítva a nagybányai exódusokat. Técső úgy került a képbe, hogy Hollósy, nagybányai pályatársaival meghasonulva, növendékeit a leghosszabb ideig ebbe a Máramaros megyei, Tisza menti vidékre, Kis- és Nagytécsőre vitte. Képalkotó művészete is nagyjából ehhez a hármas tagolódáshoz igazodott. Csak a végletekig fejlesztett és több változatban újrakezdett kompozíciós műve, a Rákóczi-induló kapcsolja össze nagybányai és técsői korszakát. Másrészt élete alkonyának técsői időszaka teremtett olyan nagyszerű műveket, mint 1916-os drámai Önarcképe, a Nereszen hegyet ábrázoló tájképek vagy a Parasztudvar szekérrel című alkotása, a Tisza menti tájra boruló végtelen magasságú éggel.

Örmény alkatára és vérmérsékletére utalnak több ízben is pályatársai.

Ferenczy Valér: „Erős, magas, vállas alak; szép örmény fej, nem is annyira szép, mint érdekes; egzotikus kalóztípus, nagy sötét, dülledt szem, markáns orr, szénfekete, rendetlenül arcába lógó haj." (A régi Nagybányáról. Nyugat, 1931. 301–307)

Réti István: „Kékesfekete, hullámos, dús haját homlokába fésülve hordta, s ebből az éjsötét keretből élesen vált ki sápadt, egyszínű arcbőre, amelyre pirosságot nem festett soha a nap, sem a bor, sem az indulat. A haragtól még csak sápadtabb lett. Rendes arckifejezése szomorkás volt. Óriási szeme gömbje kissé bandzsalítva n*ézett, és hogyha mosolygott, nedves fényben csillogott.*" (*A nagybányai művésztelep.* I.m. 66.)

Családja az örmény kirajzás tipikus példája. Nagyapja, Korbuly Karácsony, gróf Teleki Sándornak volt a marhakereskedője, s már 1840 körül Szamosújvárról Máramarosba telepedett. Az apának, Korbuly Simonnak divatüzlete és korcsmája volt Máramarosszigeten. Ő volt az, aki portáján vendéglátó módon helyet adott a Galíciából hazaszökött Lenkey-huszároknak, és hazafias lelkesedésében a Korbuly nevet Hollósyra változtatta. Három fia közül István városi tanácsos lett, Simon és József pedig művészeti tanulmányokat végzett.

A festő Hollósy Simon gyermek- és ifjúkorának meghatározó élménye volt a máramarosi táj. Amikor szülővárosától megbízást kapott A huszti vár megfestésére, nyomban válaszolt. „Én azt tízszeres örömmel fogadtam el – írta 1895. március 29-i levelében Páll Emánuelhez –, annál is inkább, mert az az én legfőbb vágyam, mint neked évekkel ezelőtt megírtam, otthon tájképet festeni.” (Nyugat, 1918. 25. sz. 835–852.)

Az sem véletlen, hogy Nagybányáról távozva a festő növendékeivel legszívesebben Máramarosszigeten, illetve Técsőn tartózkodott.

Máramaros megye egykori técsői járásában örmény honfitársaira talált. Egyre nyomasztóbb magányát a técsői gyógyszerész família, az Ágostonok családjának meleg szeretete oldotta.

A festő pályarajzát, egykori tanítványa, az örmény eredetű Felvinczi Takács Zoltán készült megírni. S bár erre monografikus formában nem került sor, az általa leírtak máig a leginkább megbízható adatok a korai Hollósy-irodalomban. A festő hagyatékát is, a család megbízásából eredetileg Felvinczi Takács őrizte, ideiglenesen a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum raktárában helyezte el.

Jakobovits Miklós

Kolozsvár, 1936. augusztus 9.

A Munkácsy-díjas festőművész erős érzelmi szálakkal kötődik örmény identitásához is, és részt vállalt a magyarörmény kultúra értékeinek föltárásában és megóvásában.

Kolozsváron 1954 és 1959 között Kádár Tibor és Miklóssy Gábor tanítványaként végezte a képzőművészeti főiskolát. Ezután véglegesen Nagyváradon telepedett meg, a Kőrösvidéki Múzeum főmuzeológusaként dolgozott, majd az Ady Endre Sajtókollégiumban művészettörténetet tanított. 1997 óta, a rendszerváltozást követően újraalakult Barabás Miklós Céh (az erdélyi magyar képzőművészek szövetsége) elnöke.

Festészete több hatást asszimilált. A szürrealizmus hagyományaira támaszkodva, a művészi groteszk lehetőségeivel alkotta meg Bolondokháza című képciklusát, mint a diktatórikus társadalmak paródiáját. Hatott rá a metafizikus festészet, az olasz trecento és arte povera festészeti fölfogása, az absztrakció, a minimal art irányzata.

Jelentősen hozzájárult a nagyváradi képtár gyarapításához. Munkatársával Alexandru Săşianuval közösen létrehozta a Nagyváradi Egyházművészeti Barokk Képtárat. Fölvállalta több erdélyi örmény egyházművészeti alkotás restaurálását. Utazást tett Örményországban és erről vetítettképes előadásokon számolt be. Több kitűntetése is az örmény kultúra ápolásához kapcsolódik: az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Hollósy Simon centenáriumi emlékérme (1996), a budapesti Országos Örmény Önkormányzat Kiss Ernő–Lázár Vilmos emlékérme (1996), Romániai Örmények Szövetségének Művészeti Díja (1997).

Számos kiállítása mellett (Nagyvárad, Kolozsvár, Bukarest, Sepsiszentgyörgy, Utrecht, Hamburg, Párizs) munkái eljutottak hazai és külföldi közgyűjteményekbe. Alkotásaiból őriz a bécsi Mechitarista Örmény Teológia Múzeuma is.

Gondolatok az erdélyi képzőművészetről (Nagyvárad, 1993) című könyvében 20. századi alkotóinkról, főiskolai tanárokról, pályatársakról rajzolt megelevenítő képet.

Jankovics Marcell

Budapest, 1941. október 21.

A kortárs művészeti élet talán legsokoldalúbb alkotója, aki egyaránt maradandót nyújtott mint rajzfilmrendező, illusztrátor, művelődéstörténész, a néprajz és népművészet jelképrendszerének föltárója. Családjának magyarörmény kapcsolata a fölmenők harmadik generációjáig vezethető vissza; nagyanyja Duha Mária az erdélyi Mezőbándról származott.

Pályafutását 1960-ban a Pannónia Rajzfilmstúdióban kezdte, majd öt év után önálló filmrendezőként működött. 1981-től az Iparművészeti Egyetemen

animációt tanított. 1994-től a Magyar Művészeti Akadémia tagja lett. 1974-ben Balázs Béla-díjjal tüntették ki. 1977-ben *Küzdők* című filmjéért Cannesban Arany Pálma díjat kapott. 1978: Kossuth-díj, 1982: Ifjúsági díj**,** 1984: Minden idők legjobb rajzfilmje díj Los Angelesben a *Fehérlófia* című filmjéért, 1984: Érdemes művész, 1988: Életfa díj, 1998: Magyar Köztársaság Középkeresztje, 2000: Budapest II. kerület díszpolgára, 2002: DUNA TV Pátria díja, 2004: Magyar Művészetért díj, 2007: Árpád emlékdíj, 2007: Príma primissima díj, a Népművészet és közművelődés kategóriában, 2008: Budapest XII. kerület díszpolgára, 2009: WCC Leonardo da Vinci Award, 2010: Klingsor - életműdíj - Pozsonyi Animációs Biennále (BAB), 2012: Árpád Pajzsa-díj.

Megelevenítő, expresszív rajzművészete segítette animációs filmjeinek megalkotását. A népművészet iránti érdeklődése a János vitéz című filmje (1973) elkészülte során támadt föl, mely alkotása egyébként az első magyar egész estés rajzfilm lett. A Fehérlófia (1980) már teljes egészében az ősi népmesei elemekből ihletődött. Ugyanez a vonzódás és elemző átélés tükröződött a Magyar népmesék és Mondák a magyar történelemből című művein.

Írásaiban és előadásokon értekezett a magyarság jelképeiről és jelképrendszeréről. (Csillagok közt fényes csillag – a Szent László legenda, A fa mitológiája, A Nap könyve). Társszerzőként működött közre a kézikönyvként általánosan használt Jelképtár összeállításában (Budapest, 1990). Kultúrtörténeti esszékötete Mély a múltnak kútja... 1996-ban jelent meg.

Példátlanul hosszú ideig dolgozott Madách Az ember tragédiája animációs filmjének megalkotásán, mely életműve összegezőjének is fölfogható. Forgatókönyvét 1983-ban írta, a felvételek 1988-ban kezdődtek és bemutatására – az év kiemelt kulturális eseményeként – 2011-ben került sor, amelyért a Magyar Filmkritikusok Különdíjával jutalmazták 2012-ben.

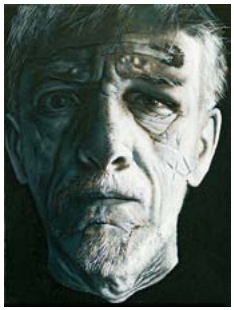

Jovián György

Szilágysomlyó, 1951. december 27.

A Munkácsy-díjas festő és grafikus azok közé az újító szellemű, inventív alkotók közé tartozik, akik itthon és külföldön is egyértelmű elismerést arattak. Felmenői a szilágysági Bogdánffy családhoz tartoznak, kiknek nevét ott találjuk a zilahi Wesselényi-szoborra adakozó magyarörmény polgárok között.

Művészeti tanulmányait kivételesen nem Kolozsváron, hanem a bukaresti Nicolae Grigorescu Képzőművészeti Főiskolán végezte, ahol 1974-ben szerzett diplomát. Ezt követően Kolozsváron (Korunk Galéria) és Nagyváradon állított ki, majd 1982-ben Budapestre költözött. Tagja volt a korszerűség felé nyitó Marosvásárhelyi Műhely (a MAMŰ) csoportnak. 1983–85 között Derkovits-ösztöndíjas, 1985-ben ugyancsak ösztöndíjasként a Római Magyar Akadémián dolgozott, 1986-ban Spanyolországban járt tanulmányúton.

Sokágú művészete több stíluskorszakra osztható. Amorf alakzatokat elegyít geometrikus formákkal és naturalisztikus jelenetekkel. Képsorozataiban is ez a több irányú inspiráció érvényesül. Mesterségbeli fogásai közé tartozik, hogy képei egy részét szinte „vakolja", semmint festi, emiatt térhatású domborművekként hatnak. Korai munkái közé tartozik Három fa című márványmozaikja a nagyváradi Patria mozi homlokzatán.

Az utobbi években mikrorealista tájátírások és hiperrealista figurális képek jellemzik művészetét.

Elismeréssel fogadott kiállításai voltak, hazai városok mellett Münchenben (1984), Rómában (1985), Ulmban (1987), Liège-ben, Hannoverben (1988), Bécsben (1992), Párizsban (1997), Stuttgartban (1999). Gyűjteményes kiállítását, hatvanadik születésnapján, 2011-ben a Kiscelli Múzeum rendezte meg.

Díjai: Stúdió-díj (1984); A Magyar Festészetért Alapítvány díja (1999); A Magyar Festők Társaságának díja (1999); Munkácsy Mihály-díj (1999); A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma díja (2001).

Juhász Ernő

Szamosújvár, 1889. jan. 12. – Szamosújvár, 1967. dec. 2.

A szülővárosába hazatért, majd családot alapító festő igencsak nehéz anyagi viszonyok között próbált művészetéből megélni. Pesti főiskolai tanulmányai (1909–1913) a valóságosnál nagyobb lehetőségekkel biztatták. A közbejött világháború és négyéves, front mögötti katonai szolgálata azonban évekig gátat szabtak reményeinek. Ebből a korszakból *Galíciai zsidó menekülők* című festménye maradt meg a hagyatékában sokáig. Részt vett az 1919-ben és 1921-ben Kolozsváron szervezett összerdélyi kiállításokon. Ezeken főleg tájképeket, aktot és egyké kompozíciós témát (*Emberek, Cigánysor*) mutatott be. Egyik festményének címe, *Nagybányai gyümölcsös*, arra utal, hogy a művésztelepen is megfordult, jóllehet a nagybányai kolónia névsorai nem jelzik nevét és ottlétét. Korai képeit a kritikai írásokban (Dienes László) kedvező visszhang fogadta; akvarell-művészetét tartották különösen ígéretesnek. Az 1929-ben szerveződő Barabás Miklós Céh alapítói között is számításba vették, de végül is nem lett tagja a művészszervezetnek.

Bár többen vásároltak tőle, szülővárosának módosabb polgárai közül, magányossága, elszigeteltsége egyre nyilvánvalóbbá lett. Megélhetési gondjain enyhített olykor az a néhány megrendelés, amelyekben a környező falvak templomai számára falképek és ikonosztázionok megfestésére kérték föl. Szülővárosának késő barokk-klasszicista házait, templomait és nagy számban sétatéri részleteit, Szamos menti tájait megörökítető képei helyi vásárlók birtokába kerültek vagy követhetetlenül szétszóródtak. Rajztanári megbízatása a helyi líceumban mindössze egy évig tartott. A létfenntartás, apjától örökölt mesterségére, üvegező műhely fenntartására kényszerítette.

Karácsony Ernő

Székelyudvarhely, 1968. január. 18.

Grafikai tanulmányokat végzett a bukaresti főiskolán, és grafikusként, majd festőként jelentkezett nagyszámú egyéni kiállításon. (Kolozsvár, Budapest, Gyergyószentmiklós, Székelyudvarhely, Szatmárnémeti, Szamosújvár). Rendszerint nagyméretű olajfestményein álom és valóság latens állapotát vetíti föl. Alkotásain konfliktusos, drámai alaphelyzetek rögzítődnek. Jelenleg szülővárosában él.

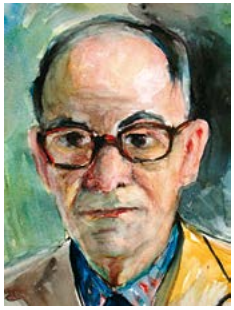

Karácsony János

Gyergyószentmiklós, 1899. július 27. –
Gyergyószentmiklós, 1974. május 31.

A róla szóló írások visszatérően „*Gyergyó festőjeként*” emlegették. Pejoratívnak a múló időben érezzük a reá tapadt jelzőt, holott az helyhez és korhoz kötötten csupán hűségét és létformáját takarta.

Az örmény Snorkjánból eredő, nagy rangbeli-vagyoni eltéréseket mutató Karácsony família legszegényebb ágából származott a család. Az apa mészáros volt; félárván nevelt fiát, mint árvaházi növendéket Szamosújváron taníttatta. Gimnáziumi éveit követően nyomban besorozták, és az olasz frontról csak fogsága után térhetett haza. A megélhetés gondjai szakadtak rá, kerek tíz esztendeig dolgozott erdőkitermeléseken és fűrészgyári átvevő irodákban. Csak 1931-re gyűlt össze annyi pénze, hogy a művészpálya megálmodott terveit valamiképpen valóra váltsa. A nagybányai festőiskola növendéke lett, s amint tehette vissza-visszatért a művésztelepre, ahol Bitay Árpád és Ziffer Sándor vette pártfogása alá. Ezek az ösztönző hatások és a korszerűbb képalkotásért, társadalmi problémák megjelenítéséért síkra szálló kolóniabeli lázadó fiatalokhoz fűződő kapcsolata határozták meg nagyon erőteljes nagybányai korszakát. Festményeiből legelőször 1935 tavaszán Gyergyószentmiklóson a főtéri Bogdán István-féle ház üzlethelyiségében állított ki. A bécsi döntés után

a Barabás Miklós Céh tagjává választották, melynek valamennyi kiállításán jelen volt.

Végleges gyergyói letelepedésére ismételt katonai (gyimesbükki határvédő) szolgálata után került sor. 1945 és 1959 közötti gyergyószentmiklósi rajztanársága idején nemzedékeket nevelt a művészet szeretetére.

Olajfestményeken és frissességükkel különösen kitűnt akvarell-képeken a gyergyói táj természeti és urbánus szépségeit örökítette meg. Tarisznyás Márton múzeumvezető megrendelésére rajzok sorozatát készítette Gyergyószentmiklós utcáiról, tereiről és jellegzetes házairól, olyan képciklust alkotva, amelynek néprajzi értéke egyre nagyobb lesz a változó időkben.

Festményeinek nagyobb gyűjteményét őrzi a Tarisznyás Mártonról elnevezett Gyergyói Múzeum és több alkotása került a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonába is.

Keszy Harmath András (André Georges Keszy)

Torda, 1924. márc. 28. – Zürich, 1997. január

A Torda város életében és polgári fejlődésében egykor jelentős részt vállaló család gyermekeként (anyai nagyanyja az örmény származású Szentpéteri Berta volt) festészeti és építészeti tanulmányokat végzett. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán Aba Novák Vilmos, majd Kontuly Béla növendéke volt. Rajztanári oklevele mellett a budapesti Műszaki Egyetemen 1949–53 között építészmérnöki diplomát is szerzett. Pár éves egyetemi tanszéki működése után Európa több országában építészmérnökként dolgozott. Huzamosabb ideig Zürichben élt, ahol önálló műtermet rendezett be magának. Tagja lett a párizsi Független Szalonjának (Société des Indépendants) és az Angol Akvarellfestők Társaságának (The Old Water-Colour Society's Club).

Képzőművészeti alkotásaiban a legmodernebb művészeti irányzatokhoz csatlakozott. A Monte Carlo-i Aranypálma-díj pályázatán 1967–70 között először dícsérő oklevelet, majd ezüstérmet nyert. Művészetelméleti írásaiban az avantgárd irányzatokon túli elképzelésekről értekezett. 1986-ban a mindenfajta realizmuson túli andrealista manifesztumhoz csatlakozott.

Tusrajzok és akvarellek sorozatában tett hitet a kortárs művészet újabb és újabb lehetőségei mellett. Behatóan foglalkozott a veduták – látképek – újszerű megjelenítésével. Akvarelljeiből összeállított emlékkiállítását halála után a budapesti Örmény Kulturális Központban rendezték meg.

Keszy Harmath Ödön (Harmath Ödön)

1867. nov. 14. – Budapest, 1935. júl. 3.

Az életrajzát és családi kapcsolatait illetően földerítetlen pályájú szobrászművész a Verzár-emlékmű megrendelése kapcsán tűnt föl az erdélyi örményekkel foglalkozó tudósításokban. Örmény felmenői voltak édesanyjának, Biluska Máriának is.

Budapesten az Iparművészeti Iskola szobrászati szakán tanult 1886 és 1889 között, majd 1902–1903-ban a Képzőművészeti Főiskolát látogatta. 1896 és 1902 között a székelyudvarhelyi Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola tanára volt, majd Budapesten a később Ybl Miklós nevét fölvevő Műszaki Főiskola rajztanára lett.

Nagyméretű Krisztus-szobrát 1901-ben állították föl a székely anyavárosban, Udvarhelyen, a római katolikus egyház megrendelésére. A szamosújvári Szentháromság templom elé tervezett Verzár-emlékműre azonban – jóllehet makettjével elkészült – nem kapott szerződéses megbízást. A Magyar Iparművészeti Társulat tagja volt.

Király Mária Sarolta Ciupe

Segesvár, 1909. szept. 6. – Kolozsvár, 2001. szept. 25.

Grafikusként, majd egyre elkötelezettebben textilművészként képviselte azt a szellemiséget, amelyet Kolozsvár művészeti főiskolái alapoztak meg. Alkatának

félreismerhetetlen jellegében mutatta örmény eredetét; édesanyja erzsébetvárosi Issekutz Mária Helena Irma.

Első művészeti ismereteit a Gyulafehérváron magániskolát is fönntartó rajztanártól, Reithoffer Jenőtől szerezte, aki Gy. Szabó Bélának is mestere volt. Ezt követően a budapesti Iparművészeti Iskola textil szakán 1924–25-ben végzett tanulmányokat, majd 1928 és 1934 között a Kolozsváron alakult Szépművészeti Iskola (közhasználatú nevén a Belle-Arte) növendéke volt. 1934-ben ment férjhez egykori főiskolai tanárához Aurel Ciupéhoz, a román festészet kimagasló, immár klasszikusnak számító alkotójához.

A család 1940-ig Marosvásárhelyen, majd Temesváron élt, 1949-től pedig ismét Kolozsváron, ahol Aurel Ciupe az akkor alakult Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola rektora, illetve vezető tanára lett. Maria Ciupe ugyanitt a textilművészeti szakon tanított. Korszerű formanyelven alkotott falisző-nyegeiből Kolozsváron, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Bukarestben, illetve Chemnitzben, Drezdában, Lipcsében voltak kiállításai.

Pályarajzához az is hozzátartozik, hogy döntő része volt annak a családi kultúrának a fönntartásában, amely a Ciupe család Rákóczi úti kertes villáját annyira otthonossá tette minden látogatójuk számára.

Kopacz Mária

Marosvásárhely, 1941. december 21.

A kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán 1967-ben szerzett diplomát. Munkásságának színterei azután családi kötelékének függvényében változtak. Kolozsvár mellett dolgozott Szentendrén, Budapesten, Bukarestben.

Pályája kezdetén grafikusként jelentkezett; rézkarcban és rokontechnikáiban készültek nagyméretű munkái. Később bő termékenységgel újabb és újabb festménysorozataiból állított ki. Szürrealisztikus fogantatású művein a valóság és az álomvilág keveredik. Képeit babák és bábuk, angyalok, boszorkányok, karneváli és cirkuszi figurák népesítik be. A megjelenített álomszerű világ gyakran áttöri a képi kereteket. Ilyen munkái a *Kapu* című képciklusa, a maga készítette keretekben megjelenítve.

Illusztrációi jelentek meg a kolozsvári Napsugár gyermekirodalmi folyóiratban,

a szegedi Tiszatájban, a budapesti Kortársban. Írt gyermekregényeket is (*A babiloni karperec,* 1984; *Borika világkörüli sétája egy szerda délután,* 1985), amelyeket saját rajzaival illusztrált. Alkotásaiból számos önálló kiállítást szervezett: Marosvásárhely (1969), Kolozsvár (1971, 1973, 1979), Bázel (1975), Bukarest (1979), Budapest (1983), Pisa (1984), Miskolc (1991), Bécs (Collegium Hungaricum, 1993), Dunaszerdahely (2003), Szentendre (2011).

Jelenleg Sopronban él.

Losonci Lilla

Taksony, 1930. június 14.

Bölcsészeti alapképzettséggel, magyar–német szakos egyetemi tanulmányok, és ennek megfelelő szakmai elfoglaltsága után választotta a rajzművészetet és a festészetet. Családjának erdélyi kapcsolata az igen jelentős társadalmi-gazdasági-politikai szerepet játszó Urmánczy famíliához vezet vissza; édesanyja Urmánczy Anna.

Bár kora gyermekkorától rajzolt, egyedi hangú és invenciójú művészete az 1980-as évektől kezdve bontakozott ki s kapott egyre nagyobb közfigyelmet. Magyar tájakat és távoli, görög, olasz, ír, üzbég vidékeket elevenített meg képein, a lírai realizmus jegyében. Városmontázsai páratlanul ötletesek. Ilyen képeken rögzítette benyomásait magyar városokról és európai metropolisokról (Párizs, Róma). Alkotásairól *Belső hang* címmel készült film. Műveiből adományokat tett árvízkárosultaknak, iskoláknak, a Magyar Vöröskeresztnek, a Szent Lázár Lovagrendnek. 1988-tól számos kiállítása volt hazai (Budapest, Ráckeve, Dunakeszi, Szeged, Szentendre, Kőszeg, Gödöllő, Ópuszteszer) és külföldi (Tummersbach [Ausztria], Tokió) galériákban. Munkái közgyűjteményben: Móra Ferenc Múzeum, Szeged; Petőfi Múzeum, Aszód; Petőfi Képtár, Kiskörös.

Lukáts Mária

Kolozsvár, 1954. március 27.

Szülővárosában a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán 1984-ben szerzett diplomát. Az ott elsajátítottakat azután maga is tanárként, a grafika és festőművészet értő és ráérző oktatójaként adta elő a kolozsvári Népi Művészeti Iskolában. Már főiskolás korában, 1983-ban (Korunk Galéria) körvonalazódott az az ábrázolási mód (Maszkok-sorozata) amellyel kellő áttételekben tükrözte környezetének bezárt világát. Grafikai munkáit a merész színhasználat és a metszettechnikák egyeztetett alkalmazása jellemzi. Teljes újdonságként a plakátművészetet olyan egyéni imitációban használja föl, amelynek során „plakátjai" egyetlen példányban készülnek. Elvontabb, absztraktizáló munkái mellett pasztelljei és olajképei a tájábrázolás klasszikus vonalához térnek vissza (Balaton-parti képek).

Alkotásaiból kiállítottak Budapesten, Torontóban, Rotterdamban, Wroclavban, Lodzban.

Mály József

Zombor, 1860. márc. 2. – Zombor, 1901. márc. 13.

A vajdasági alkotók között kiemelkedő tehetségű festő Hollósy Simon unokaöccse és egyben növendéke volt. Apjának felmenői szamosújváriak voltak, innen rajzottak ki Máramarosba és a Bácskába.

Mály József Pavle Jovanovics szerb festő biztatására választotta a művészpályát. 1893-ban Münchenbe ment, ahol Hollósy magániskolájában ingyen tanította. A Nagybányán táborverő Hollósy-iskolát már az első évben, 1896-ban követte, és annyira megszerette a festői szépségű bányavárost, hogy ott huzamosabb letelepedésre gondolt. Sorvasztó tüdőbaja miatt azonban haza kellett

térnie.

Tájképei a nagybányai festészet szellemét sugározták. Szülővárosában tisztviselői állást vállalt, de hátra levő idejében is változatlanul festett, egy egészen más jellegű táj arculatát örökítette meg vásznain.

A korán elhunyt festő képeiből 1902-ben a budapesti Nemzeti Szalonban szerveztek emlékkiállítást. Több festménye maradt meg a zombori városi múzeum tulajdonában. Családjának örmény eredetét Árváné Pataki Ilona írása részletezte az Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek 2008. májusi számában. Pályaképét a róla írt monográfiájában – Mály József élete és művészete (1860-1901) –, Atlantis Kiadó, Újvidék, 2007. a szintén vajdasági származású dr. Gulyás Gizella tárta föl.

Nuridsány Éva

Csíkszereda, 1942. május 26.

A kolozsvári Tanárképző Főiskola végzettjeként 1964-től rajztanárként működött Kolozsváron, majd 1983-tól, Magyarországra való áttelepedésétől, Debrecenben is. 1985-ben a szegedi Juhász Gyula tanárképző Főiskolán szerzett képesítésével művészpedagógiai munkásságát magasabb szinten tudta kifejteni. Nyugdíjazásáig a debreceni Kölcsey Ferenc Református Tanárképző Főiskolán rajzot, festészetet és tűzzománctechnikát tanított. Önálló kiállításai voltak Debrecenben, Kolozsváron, Bukarestben. 2011-ben Debrecenben Holló László díjjal tűntették ki.

Nuridsány Zoltán

Marosvásárhely, 1925. augusztus 22. –
Debrecen, 1974. május 22.

Az Erdélyből korán elszármazott festő tanulmányait Budapesten a ciszterci Szent Imre Gimnáziumban kezdte és közben Gallé Tibor nevezetes szabadiskoláját látogatta (1936 –1944), majd 1944–48 között a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Szőnyi István, Barcsay Jenő, Kmetty János, illetve a mozaik szakon Fónyi Géza növendéke volt. 1948-ban ösztöndíjjal Olaszországban járt tanulmányúton. Pályakezdésekor a modern szellemiségű (1948-ig még megtűrt) Európai Iskola alkotói körébe kapcsolódott be. Ez időben keletkezett művei sejtelmes hangulatú expresszív-szürrealista alkotások. Eszmei irányultságát is, az egyetemes művészettel való kapcsolatát ez a közösségi szellem határozta meg. Később, az úgynevezett Négyesfogat tagjaként (Orosz Gellérttel, Sugár Gyulával, Jánossy Ferenccel) vett részt a kor művészeti életében, mindig az alkotás őszinteségét hirdetve és szuverén hadállásait védve. A kor neves kritikusai közül mindenekelőtt László Gyula követte munkásságát értő és ráérző írásokban. Rövidre szabott élete utolsó korszakában feszes kompozíciójú, felfokozott színvilágú képalkotása és az absztrakció felé mutató kísérletei hozták meg művészetének legszebb eredményeit. Első emlékkiállítását 1976-ban a budapesti Stúdió Galériában rendezték meg, melyet további tizenöt kiállítás követett itthon és három külföldön, Erdélyben és Örményországban. Munkáiból őriz a Magyar Nemzeti Galéria, a pécsi Janus Pannonius-, a szegedi Móra Ferenc-, a bajai Türr István-, a székesfehérvári Szent István Király-, a nagykanizsai Thúry György múzeum, valamint számos műgyűjtő. Egykori műtermének helyén, a budapesti Alkotmány utca 27. szám alatti házon 2010-ben emléktáblát állítottak tiszteletére.

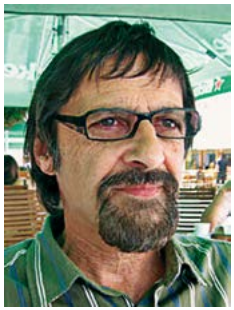

Onucsán Miklós

Szamosújvár, 1952. november 26.

A kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola kerámia szakán 1979-ben szerzett diplomát Ana Lupaş növendékeként. Családot alapítva Nagyváradon telepedett le, ahol az 1980-as években a Dialógus progresszív művészeti csoport tagja lett. 1981-ben részt vett a Baász Imre által szervezett legendás Médium I. képzőművészeti kiállításon Sepsiszentgyörgyön. Mint keramikus és grafikus folyamatosan jelen van a romániai, magyarországi és nemzetközi kiállításokon.

A különböző formákban újra és újra föléledő konceptuális irányzatok híve. 2002-ben munkáiból beválogattak a Velencei Biennále nemzetközi seregszemléjére.

Jelenleg a Partiumi Keresztény Egyetem képzőművészeti tanszékének docense.

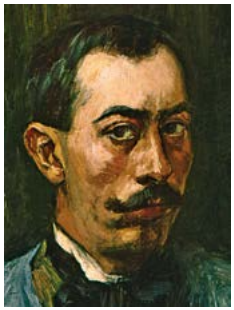

Papp Gábor

Kolozsvár, 1872. szept. 19. – Szeged, 1931. febr. 9.

Festészete és alkotói hagyatéka Kolozsvár és Szeged művészeti hagyományait gyarapítja. Élete, sorsa is e két város vonzáskörébe kapcsolta őt.

Tanulmányait a budapesti Mintarajziskolában kezdte, majd egy év után, 1893-ban a müncheni akadémián folytatta. Ezután csatlakozott Hollósy társaságához, és követte nem sokkal azután mesterét Nagybányára. Erről így vallott: „*A kilencvenes évek elején föllépő újítók engem is magukkal sodortak az új művészi irányba. Ahhoz a művészcsoporthoz szegődtem, amely Hollósy Simonban tisztelte* (az imádásig) *mesterét, apostolát.*” (Huzella Ödön följegyzése, 1929.) Egy keltezetlen levelében Hollósy maga is fölidézte tanítványának alakját. „*Egy Papp*

Gábor nevű örmény fiú tanítványom volt a nyáron. Ez a rendkívül tehetséges fiú a legerősebb typusa a keleti fajnak, akárcsak Józsi [ti. Hollósy József] . *Bizonyítványt adtam neki, az akadémia pecsétjével ellátva, olyat, amilyent még művésznövendék nem kapott.*"

Két évig, 1896 és 1897 nyarán követte Papp Gábor mesterét Nagybányára, majd hazatért szülővárosába. A várostól bérelt, a sétatéri Korcsolyapavilonban berendezett műtermében hatalmas méretű kompozíció megfestésébe kezdett. Thorma János vagy Gyárfás Jenő példája lebeghetett szeme előtt, olyan monumentális mű megalkotása, amely egyszerre nevet szerezhetett neki. Exhumálás címmel valóságosan megtörtént esetet dolgozott föl. Valahol Szatmár megyében egy falusi leányt eltiltottak a kedvesétől. Bánatában a leány „világgá ment", a nagyvárosban elzüllött. Nagybetegen tért haza a szüleihez, meghalt és titokban eltemették. Az esetnek híre ment és elrendelték a holttest exhumálását. A festő ezt az elképzelt jelenetet vitte vászonra. Hordágyon fekszik a halott, föléje hajol boncköpenyében az orvos, a csendőrök a nyitott sírtól igyekeznek a kíváncsi népet távol tartani. Középpontban, exponált helyen áll a parasztlegény, kinek döbbent arcán a jelenet egész tragikuma tükröződik. A festményt a temető bágyadt délutáni fénye foglalja finom tónusegységbe. A kép kolozsvári és talán müncheni bemutatója után egy dán gyűjtő tulajdonába került Koppenhágába, és eltűnt a magyar művészet látóköréből.

Papp Gábor Kolozsváron festőiskolát is fönntartott és portrék, tájképek sorozatát festette. Portréinak jelentős része az Erdélyi Múzeum gyűjteményébe került.

Élete második felében, 1911-től Szegeden élt, bekapcsolódva az ottani művészközösség életébe. Alkotásainak értékére a képzőművészeti kritikákat is író Juhász Gyula figyelt föl. Tagja lett az Alföldi Művészek Egyesületének; számos festménye került a szegedi Móra Ferenc Múzeum birtokába.

Agysorvadás miatti szellemi hanyatlása azonban visszafordíthatatlan lett, és kórházi ágyon halálát okozta.

Búcsúztatójában Lyka Károly és Juhász Gyula méltatta; Szentiványi Gyula jellemzése pedig éppenséggel helyét jelölte ki a kor művészetében: „A plein air első magyarországi sikereiben ott ragyogott a Papp Gábor neve is".

Sáhin Edgár (Edgar Chahine)

Bécs, 1874. okt. 31 – Párizs, 1947. márc. 18.

Örmény származású festő és grafikus. Tanulmányait Konstantinápolyban kezdte, ahol apja egy török bank igazgatója volt. 1892-ben Velencében egy mechitarista liceum növendéke, majd az ottani Szépművészeti Akadémián a festőművész Antonio Paoletti és a szobrász Antonio del Zotto kurzusait látogatta. 1895-től véglegesen Párizsban telepedett le, ahol a Julian Akadémián folytatta tanulmányait.

A francia fővárosban Siralmas élet (La vie lamentable) című, 1896 és 1899 között készült rajzsorozatával tűnt föl. Az 1900-as párizsi világkiállításon aranyéremmel tűntették ki; munkáival jelen volt az 1903-as Velencei Biennálén. 1932-ben megkapta a legmagasabb francia kitűntetést, a Becsületrendet.

Számon tartották mint kiváló illusztrátort is; Anatole France, Gustave Flaubert, Paul Verlaine, a Goncourt testvérek műveihez készített szövegképeket. Portrésorozatot készített a párizsi élet, a nagyváros jellegzetes alakjairól.

Művészi munkálkodása mellett, barátjával, az örmény Archag Tchobanian költővel hatékonyan támogatta az örmény állami függetlenség ügyét.

Műveiből őriz a párizsi Musée d'Orsey és a jereváni Nemzeti Múzeum.

Az erdélyi örmény közösség figyelemmel követte művészi sikereit. Gopcsa László az Armenia folyóirat 1903/8-as számában tett közzé róla méltató írást. Ugyanez a lapszám közölte, sokszor reprodukált kalapos önarcképét is.

Önálló munkáinak és első sikereinek híre a Magyarországon is népszerű The Studio angol művészeti folyóiratban megjelent méltatás (Gabriel Mourey írása) nyomán jutott el hozzánk.

Szervátiusz Tibor

Kolozsvár, 1930. július 26.

Szobrászatának eredetiségével mind az erdélyi, mind a magyarországi kortárs művészetben megbecsülést és elismerést vívott ki magának. Az egykori Magyar Művészeti Intézetben, illetve az ebből alakult Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán 1949 és 1955 között végezte tanulmányait. Igazi iskolája azonban édesapja, Szervátiusz Jenő műterme volt, ahol apa és fia sok éven át egymás mellett dolgozott. 1957-ben faragta a kolozsvári Szent Mihály-templom *Pietáját*, majd érdeklődése a fémek felé fordult. Ez abban is segítségére volt, hogy öntörvényű, hatásoktól mentes művészetét kiteljesítse. Döbbenetes erejű Dózsa-szobra a Magyar Nemzeti Galériába került. Emellett dolgozott kőben és gyakran égetett fában.

Portréinak sorozatában a humánumhoz kapcsolódó szellemiséget kereste: Móricz Zsigmond-mellszobor (andezit, 1967, kolozsvári Magyar Színház), Kós Károly (égetett tölgyfa, 1988, Miskolc), Bartók Béla (bronz, fa és kő, 1981), Szabó Dezső (bronz, 1990), valamint Petőfi- és Ady-szobrai.

Már apjával bejárta a Székelyföldet, a Gyergyószentmiklóson, majd Csíkszeredán élő és jelentős műgyűjteményt létrehozó Gál családnál otthonoskodtak és a gyergyói örmény Karácsony János festőművésszel tartottak szoros barátságot. Karácsony János emberi és művészi portréját Szervátiusz Tibor egy írásában is megörökítette (Utunk, 1965/12.)

Az örménységhez édesanyja, a nagyon idős korában, nemrég elhunyt, Lukács Ilona révén fűzte vérségi kapcsolat. Szamosújvár megrendelésére tervezte első jelentős köztéri szobrát, a vörösrézből készült táncoló-libegő női alakokat megjelenítő szökőkútját. Az 1967-ben fölavatott térszobor valamelyest felértékelte az elhanyagolt, de az egykor száz féle fával és bokorral beültetett virágzó parkot (a Szamos gátjai között száz évvel korábban kialakított ovális szigetet), melyet a város lakói „ kis Schönbrunnak” szerettek emlegetni. A városnak, de az erdélyi köztéri szobrászatnak is vesztesége, hogy a szobrot nemrég fém tolvajok lopták el, lefűrészelve a bronzalakokat a medence aljához rögzítő tartó rudakról.

Farkaslakára készült el 1971–72-ben Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor közös alkotása, a monumentális Tamási Áron-síremlék. Ugyancsak kettejük munkája az 1978-ban fölavatott pápai Jókai-emlékmű.

Szervátiusz Tibor 1976-tól áttelepedett Magyarországra, Budapesten él.

Díjai: 1987: Magyar Művészetért díj; 1989: Rendületlenül Diploma; 1991: Stephanus Rex ezüstérem; 1992: Magyar Köztársaság Érdemrend Középkeresztje; 1995: Szent László-érem, Nagyvárad; 1997: Bethlen Gábor-díj; 1998: 1956-os emlékérem; 1999: Piarista Aranykoszorús emlékérem; 2000: Millenniumi aranyérem; 2000: Teleki Pál-érem; 2001: Kossuth-díj; 2001: Hűség-díj; 2001: Hazáért Érdemkereszt; 2001: Vitézi Rend Arany Érdemkereszt; 2003: Aracs-Főnix-díj, Szabadka; 2003: Magyar Örökség Díj; 2006: Táti Arany Emlékérem; 2008: Árpád-pajzs; 2010: Budapest II. kerület díszpolgára; 2011: Budapest Díszpolgára; 2011: Magyar Köztársaság Érdemrend Középkeresztje a csillaggal.

Szongott Jakab

Szamosújvár, 1876. június 18. – ?

Alapos képzettséggel készült a festőpályára. Előbb a budapesti Iparművészeti Iskolát látogatta (1897–98), majd a Mintarajziskola növendéke volt (1898–99); 1905 és 1907 között mesteriskolai kurzusokat látogatott, végül külföldi tanulmányútra ment. Művészeti lexikonok tájképfestőként tartják számon. Pályája azonban ezekből csak a budapesti Nemzeti Szalonban rendezett 1913-as kiállításáig követhető.

Szülővárosába gyakran hazatért. A „Rubens-képről” festett másolata mellett még főiskolai növendék korában szamosújvári örmény típusokról készített rajzsorozatot.

Vákár Tibor

Gyergyószentmiklós, 1908. május 14. –
Budapest, 2002. július 8.

Az Ybl-díjas építész és műemlékrestaurátor képzőművészeti munkássága is jelentős, és szülőföldjéhez különösen sok szállal kötődik. Apja Vákár P. Artúr Gyergyó társadalmi és művelődési életének mindenese volt, lapkiadó és nyomdatulajdonos, Gyergyószentmiklós városi rangra emelésének élharcosa.

Vákár Tibor a Budapesten végzett építészmérnöki tanulmányai mellett 1926–1930 között a Képzőművészeti Főiskola növendéke volt, Jaschik Álmos, Bory Jenő, Benkhard Ágost és Szőnyi István tanítványa. A bécsi döntés után Kolozsváron és Marosvásárhelyen lett osztályvezető mérnök. Erdélyi működésének eredményei közé tartozik Hargitafürdő tiszti kaszinójának terve és Kolozsvár főterének urbanisztikai rendezése.

Nagyszabású építészeti, városrendezési és műemlékhelyreállítási tervei mellett festményekkel és rajzokkal jelentkezett kiállításokon; Budapesten a Műcsarnokban, a Nemzeti Szalonban és a Fővérosi Képtárban, valamint párizsi és müncheni galériákban is.

Szülővárosától lélekben sohasem szakadt el, rajzokon és pasztellképeken örökítette meg a Békény-menti tájakat, a gyergyószentmiklósi örmény katolikus templomot, számos faluképet. Száz rajzát és pasztelljét egybefogó albuma, *Székelyföld építész szemmel* Budapesten jelent meg 1988-ban. 1999-ben Gyergyószentmiklós díszpolgárává választották. Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, valamint kiadványai számára Vákár Tibor *Gyergyószentmiklósi örmény templom* c. grafikáját választotta emblémának. Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület 1999-ben Szongott Kristóf díjjal tüntette ki.

További díjai: 1975: építészeti és képzőművészeti munkásságának elismeréseként Párizsban az Association des Artistes örökös tagjának választja; 1986: Podmaniczky Emlékérem; 1987: a Budapesti Műszaki Egyetem Aranydiplomája; 1988: a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület dísztagja; 1989: a Munka Érdemrend arany fokozata; 1991: Ybl-díj; 1995: Köztársasági Érdemrend kiskeresztje; 1995: Műemlékvédelemért emlékérem, 1997: a Budapesti Műszaki Egyetem Gyémántdiplomája; 2000: „Budapest”-díj. *(A művész arképe Konecsni György alkotása.)*

ALBUM

A „ Szamosújvári Rubens”– Levétel a keresztről
(a szamosújvári örmény katolikus nagytemplom mellékoltárán, Beyer M. Katalin fényképfelvétele)

A Szűz megkoronázása
(Szamosújvári örmény parókia)

AGÁRDY GÁBOR
Ikon

AGÁRDY GÁBOR
Kazáni istenanya

ÁZBEJ IMRE *Vörös férfifej*

ÁZBEJ IMRE
Vásárosok

Ázbej Kristóf
Portré
(digitális festmény)

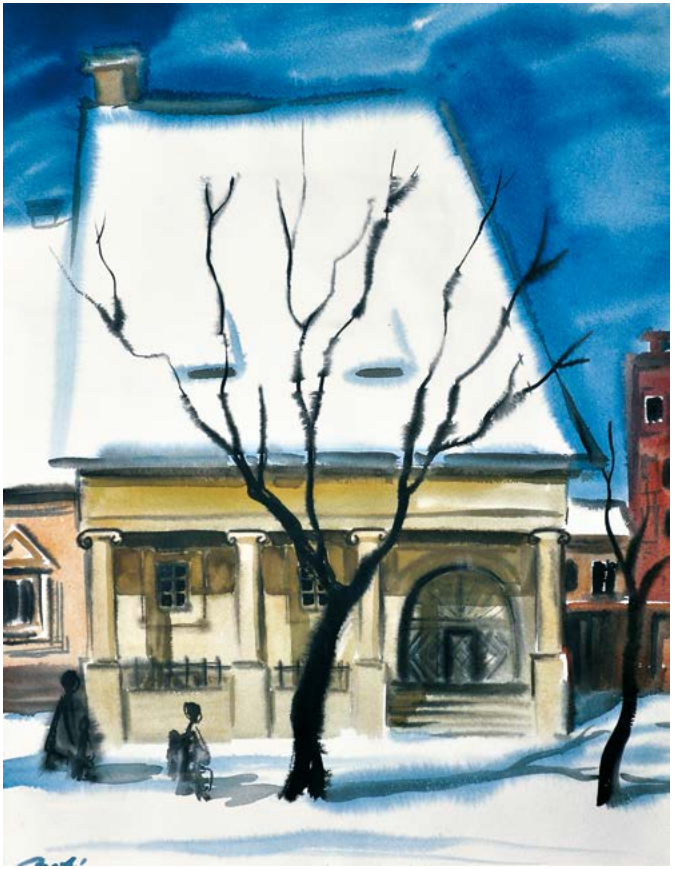

Botár Edit
A Csávássy-ház
(akvarell)

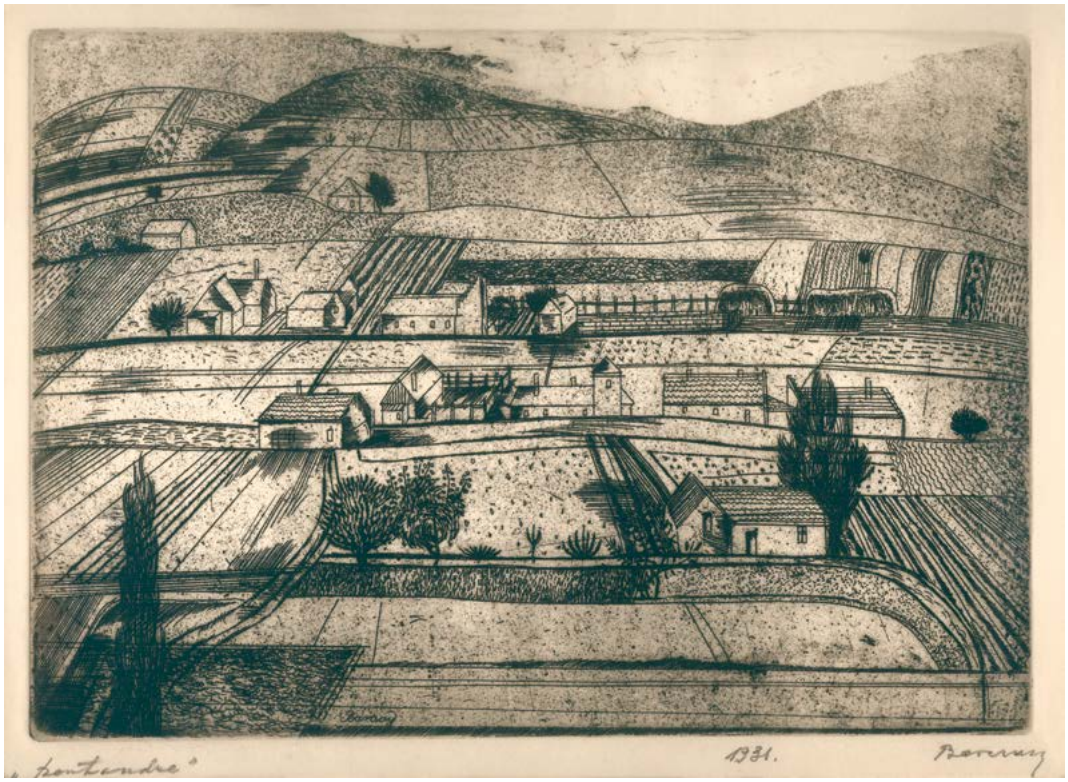

BARCSAY JENŐ *Szentendre (rézkarc, 1931)*

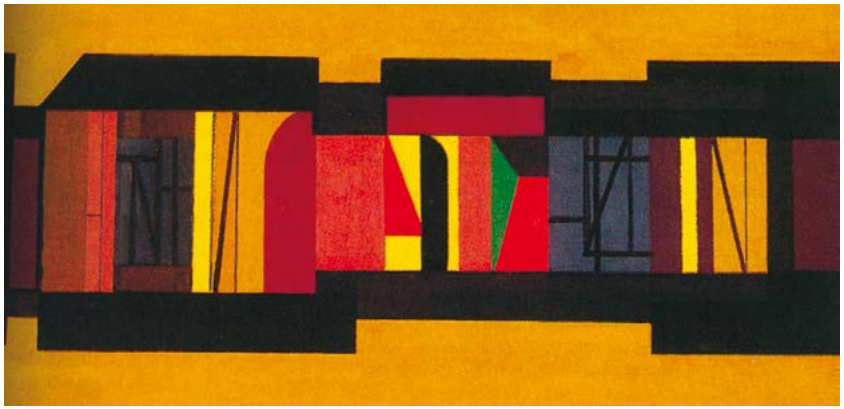

BARCSAY JENŐ
Formák ritmusa
(olaj, 1966)

DARKÓ LÁSZLÓ *Hóolvadás (olaj, 1964, magántulajdon, Kolozsvár)*

DARKÓ LÁSZLÓ *Téli alkony (olaj, Kolozsvári Művészeti Múzeum)*

FÁBIÁN GYÖNGYVÉR *Kompozíció alakokkal*

DOBRIBÁN EMIL
Szárhegy (land art)

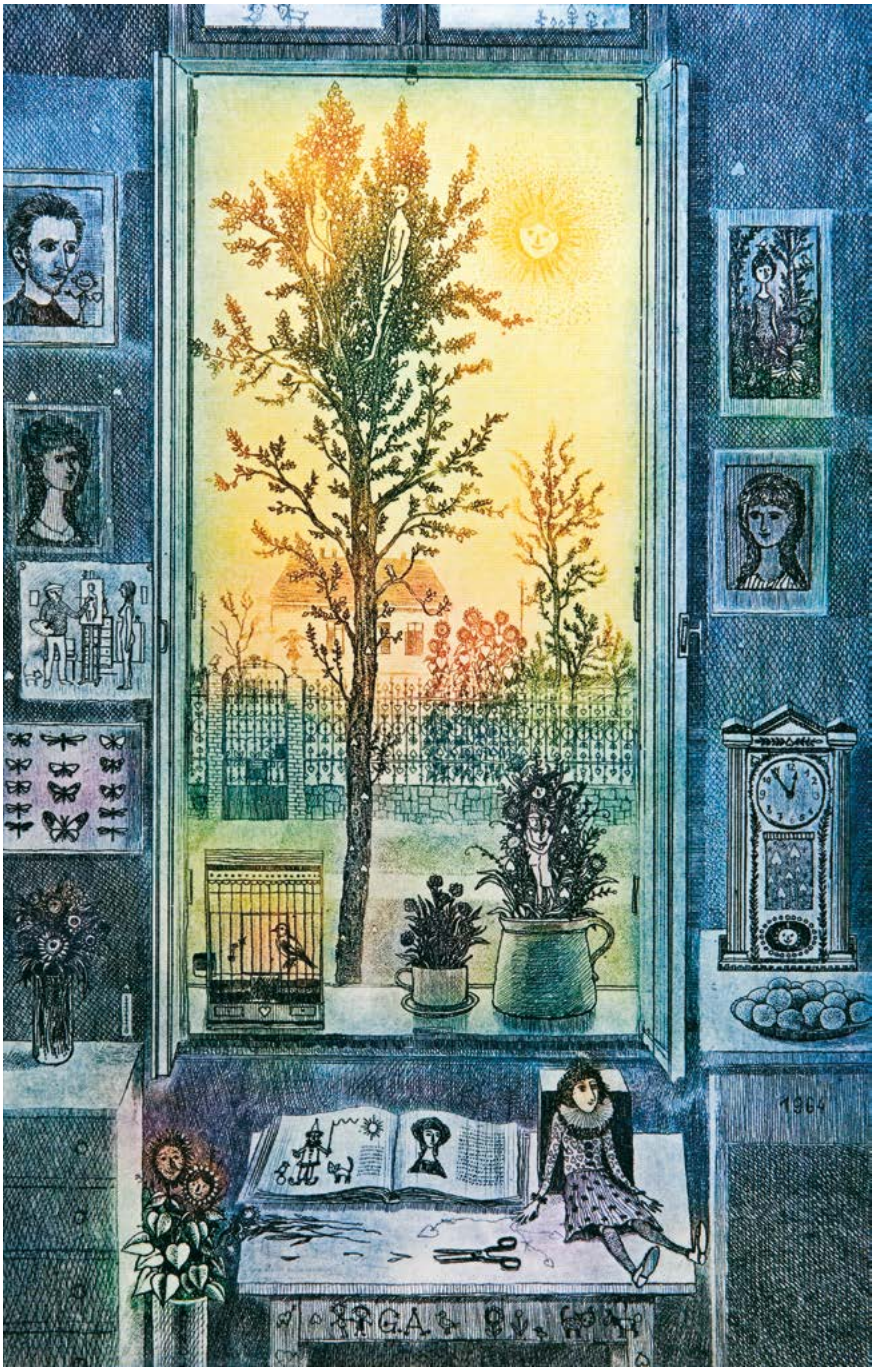

GROSS ARNOLD
Ablaknál
(rézkarc, 1964)

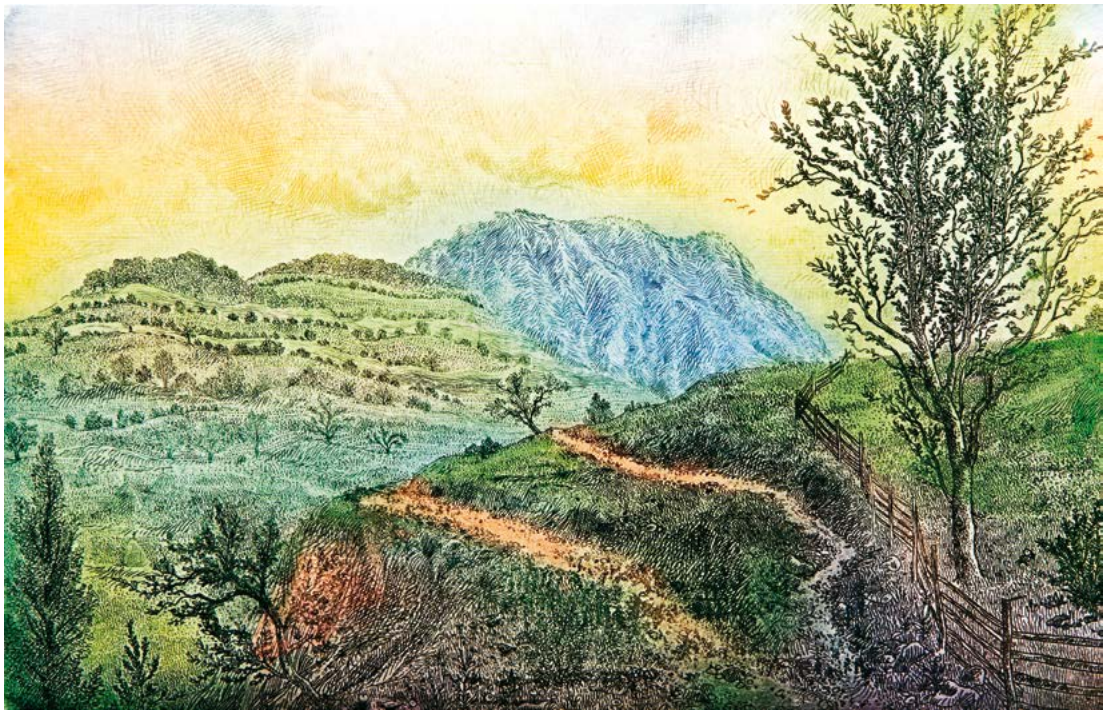

GROSS ARNOLD *Aranyos menti táj (rézkarc, 1960-as évek)*

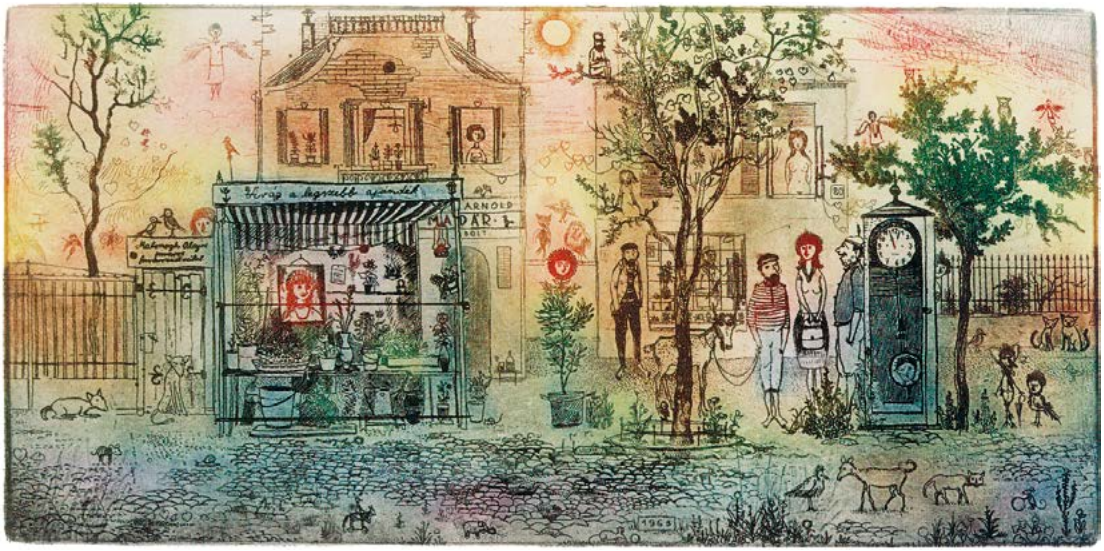

GROSS ARNOLD *Kisvárosi álom I. (1963)*

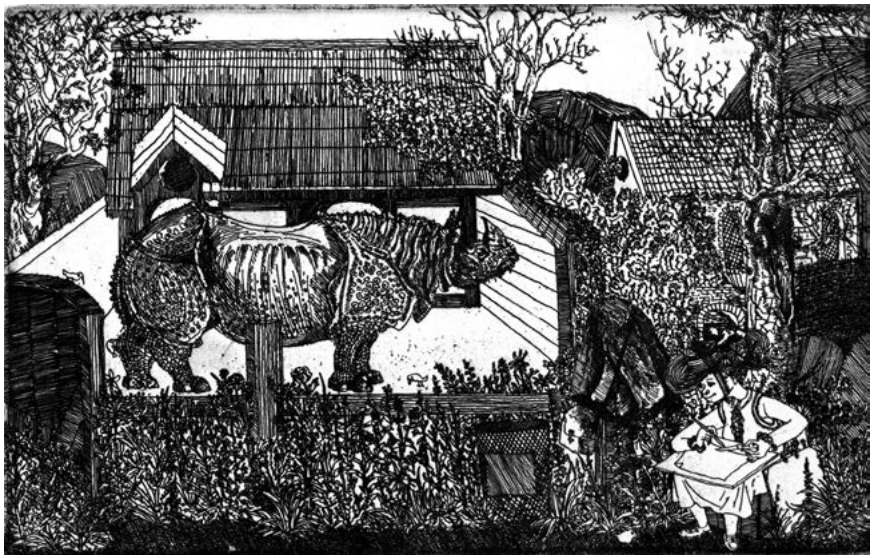

GYULAI LÍVIUSZ
A londoni állatkert
(rézkarc)

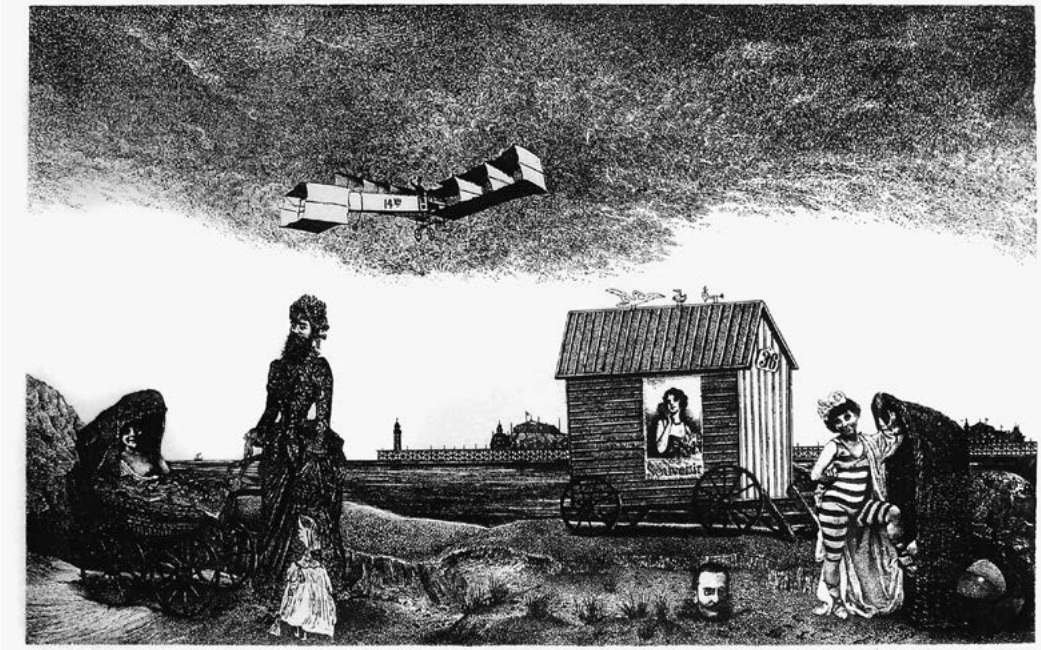

GYULAI LÍVIUSZ *Tengerparton*

Hollósy József és Simon *Apánk halála (olaj, 1880, Magyar Nemzeti Galéria)*

Hollósy Simon
A huszti vár (olaj, 1896, Máramarosszigeti Múzeum)

HOLLÓSY SIMON *Két tűz között. (olaj, 1891)*

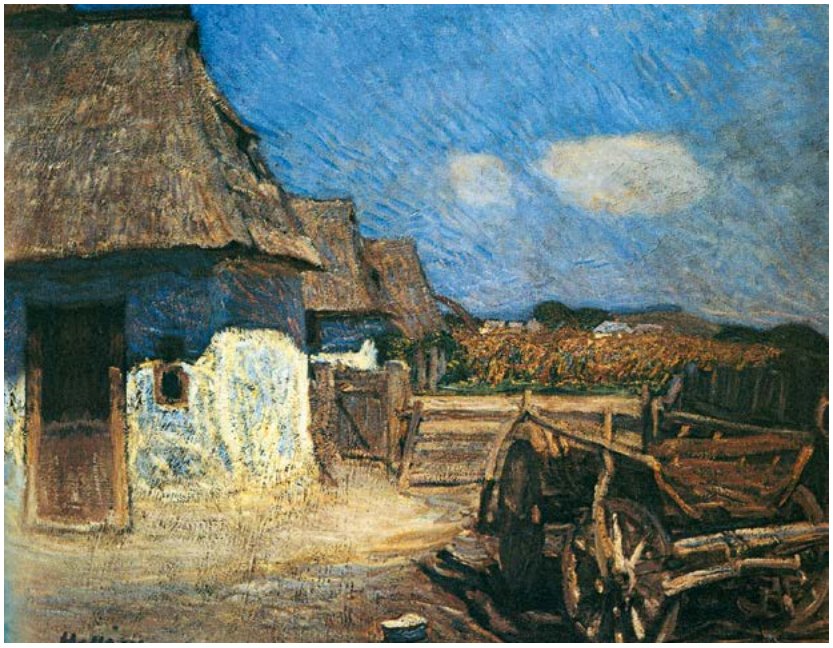

HOLLÓSY SIMON *Parasztudvar szekérrel. (olaj, 1912, Técső, Magyar Nemzeti Galéria)*

Jakobovits Miklós
Drapériás alak (olaj)

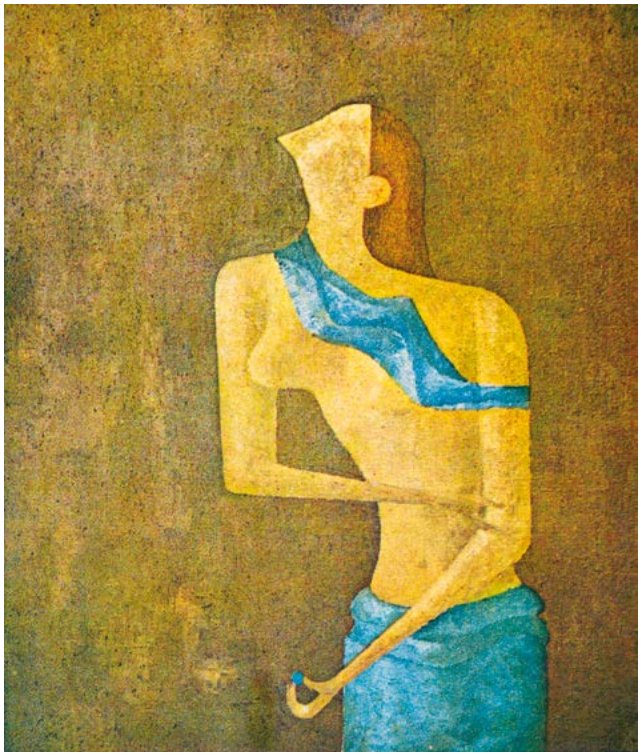

Jakobovits Miklós
Kék misztérium
(vegyes technika, 2004)

Jankovics Marcell
Álmos pajzsra emelése

Jankovics Marcell
A fortélyos öreg

Jovián György
Kompozíciós önarckép

Lukáts Mária
Dante

Juhász Ernő
A szamosújvári Salamon-templom (pasztell, a kolozsvári unitárius egyház képgyűjteményében)

Karácsony Ernő
Erdélyi táj (olaj)

Karácsony János
Gyergyói dombok
(akvarell, a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum gyűjteményéből)

Karácsony János
Kévekötő asszonyok
(akvarell, a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum gyűjteményéből)

Keszy Harmath András *Falun*

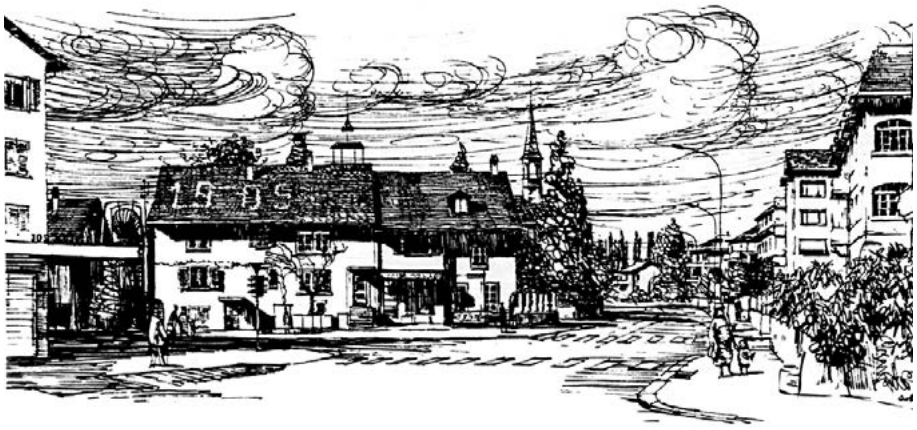

Keszy Harmath András *Zürich, Oerlikon (tusrajz)*

Keszy Harmath Ödön *Önarckép (olaj)*

Király Mária Sarolta Ciupe
Fák
(faliszőnyeg)

KIRÁLY MÁRIA SAROLTA CIUPE *Az örmény Világosító Szent Gergely (batik)*

KOPACZ MÁRIA *Könnyű repülés (vászon, fa, akril, 2011)*

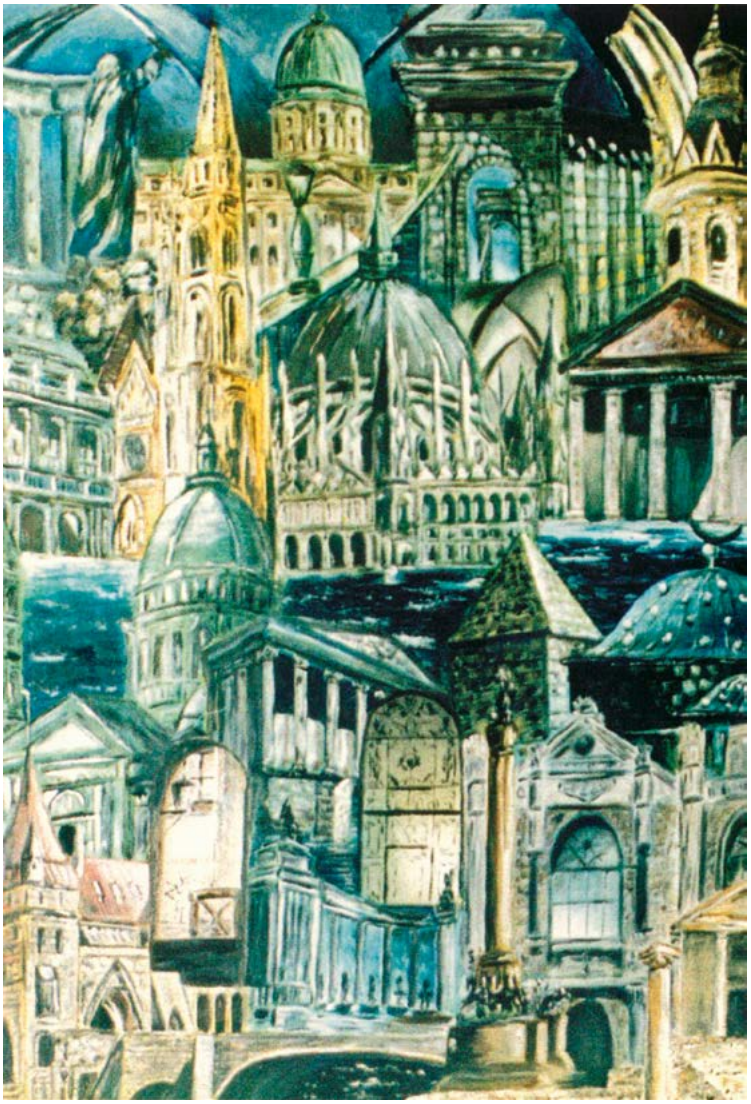

LOSONCI LILLA *Budapest*

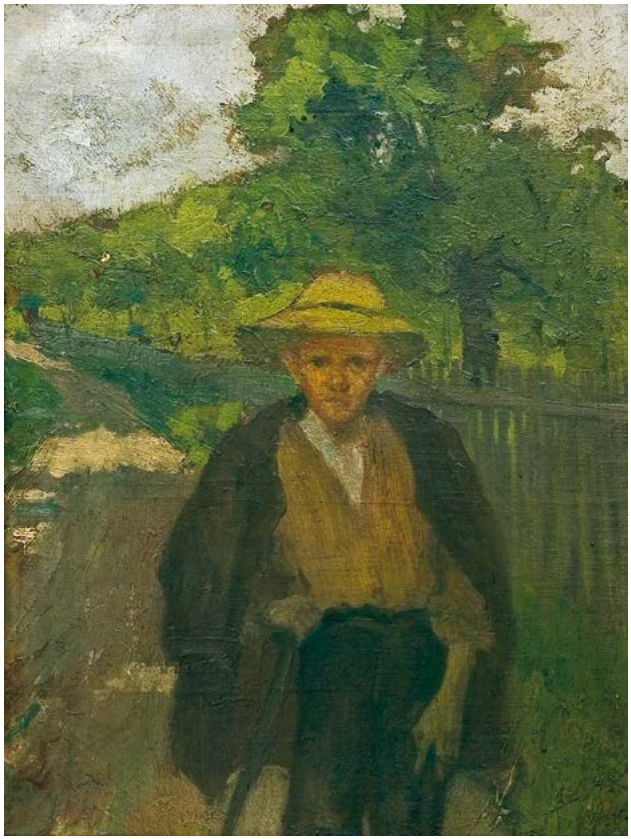

Mály József
Kalapos fiú

Nuridsány Éva
Tájkép

NURIDSÁNY ZOLTÁN *Cosmos-Metamorphosis VII (vegyes technika)*

NURIDSÁNY ZOLTÁN *Nagymarosi táj (vegyes technika, farost, 1969)*

PAPP GÁBOR *Tápai utcarészlet (olaj, karton, a szegedi Móra Ferenc Múzeum tulajdona)*

PAPP GÁBOR
Tátrai tájkép
(olaj, vászon,
a szegedi
Móra Ferenc Múzeum tulajdona)

Szervátiusz Tibor
Bartók
(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Ligeti Edina fényképfelvétele)

Szervátiusz Tibor
Millenniumi emlékmű
(Győr, Kapucinusok-dombja, 2001)

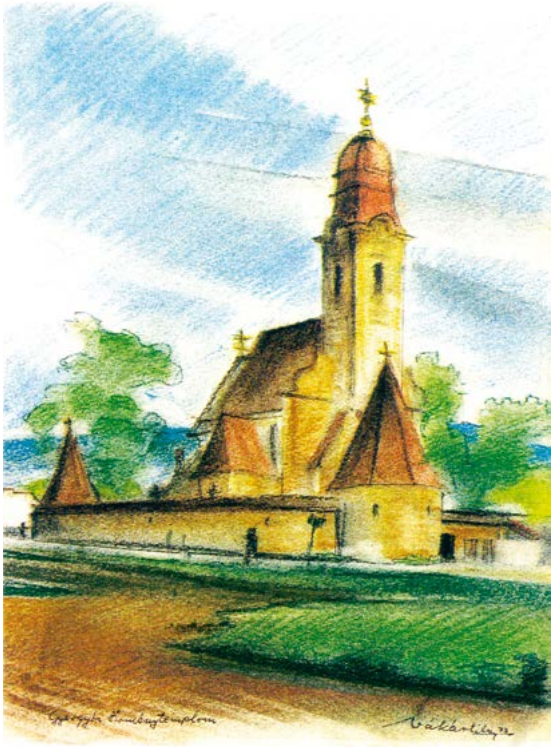

VÁKÁR TIBOR
A gyergyószentmiklósi örmény katolikus templom
(pasztell, Vákár Tibor 1988-as rajzalbumából)

VÁKÁR TIBOR
Malom a Békény patakon
(szénrajz, 1974, Vákár Tibor rajzalbumából)

Tartalomjegyzék

Elöljáróban **5**
Merítés a mélyből **7**
A polgári kultúra ösvényein **19**
Jegyzetek **29**
Pályaképek **33**
Agárdy Gábor 33
Ázbej Imre 33
Ázbej Kristóf 34
Barcsay Jenő 34
Botár Edit 36
Darkó László 37
Dobribán Emil 38
Fábián Gyöngyvér 38
Flórián György 39
Gábrus Zakariás 39
Gámentzy Zoltán 41
Gross Arnold 41
Gyulai Líviusz 42
Hollósy József 43
Hollósy Simon 44
Jakobovits Miklós 46
Jankovics Marcell 47
Jovián György 49
Juhász Ernő 50
Karácsony Ernő 51
Karácsony János 51
Keszy Harmath András (André Georges Keszy) 52

Keszy Harmath Ödön (Harmath Ödön) 53
Király Mária Sarolta Ciupe 53
Kopacz Mária 54
Losonci Lilla 55
Lukáts Mária 56
Mály József 56
Nuridsány Éva 57
Nuridsány Zoltán 58
Onucsán Miklós 59
Papp Gábor 59
Sáhin Edgár (Edgar Chahine) 61
Szervátiusz Tibor 62
Szongott Jakab 63
Vákár Tibor 64
Album **65**

Az Erdélyi Örmény Múzeum sorozat eddig megjelent kiadványai

1. Fancsali János: Viski János fiatalkori évei (Budapest, 1998)
2. Az örmény katolikus egyház története és művészete konferencia 1997. november 20–22. (Budapest, 1999)
3. Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örménykatolikus egyháza és identitástudata régen és ma konferencia Szamosújvár 1999. november 20–21. (Budapest, 2000)
4. Dávid Csaba: Történetjátékok (Budapest, 2001)
5. A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház és közösségei Magyarhonban régen és ma című konferencia Budapest, 2000. szeptember 29. – október 1. (Budapest, 2001)
6. Bíró Sándor: A forradalom tribünjétől a külhoni városokig (Budapest, 2002)
7. Örménymagyarok, akik hatottak, alkottak, gyarapítottak, hogy a haza fényre derüljön, s kincses legyen Kolozsvár–Szamosújvár 2001. szeptember 14–16. IV., jubileumi konferencia (Budapest, 2001)
8. Dinyés László: Ismeretlen 1848/49-es dokumentumok (Budapest, 2004)
9. Ávedik Lukács: Szabad királyi Erzsébetváros Monográfiája 1896. Hasonmás kiadás (Budapest, 2004)
10. Nikolaj Hovhanniszján: Az Örmény Genocídium (Budapest, 2007)
11. dr. Issekutz Sarolta: Erdélyi örmény konyha, fűszerezve (Budapest, 2008)
12. Örmény-Magyar ABC Könyvetske (Szamosújvár 1834) és P. Verthanesz Jakutgián és Vasady Gyula: Gyakorlati Örmény Nyelvtan (Velence 1876) DVD kiadvány (Budapest, 2009)
13. dr. Issekutz Sarolta: Örmény halottkultusz és temetkezés, Erzsébetváros és örmény katolikus temetője (Budapest, 2009)
14. II. Örmény Kultúra Hete Budapest, 2008. április 17–25. – dokumentumkötet DVD melléklettel. Szerkesztette: dr. Issekutz Sarolta (Budapest, 2009)

15. Gudenus János József: Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája (Javított és bővített kiadás, Budapest, 2010)
16. Délvidéki örmény nemesek Elemér – Écska – Nagybecskerek Szerkesztette: dr. Issekutz Sarolta (Budapest, 2011)
17. ARMENIA magyar-örmény havi szemle 1887–1907 Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: Szongott Kristóf (Szamosújvár). DVD kiadvány (Budapest, 2011)

A könyvben szereplő ábrák és örmény betűk az örmény kódexművészet remekei.